

บทที่ ๒

หลักสังคหัตถุในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สังคหัตถุ ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยศึกษาประเด็นเรื่องความหมายความสำคัญของสังคหัตถุ ๔ องค์ประกอบของสังคหัตถุ ๔ ประโยชน์ของการปฏิบัติตามสังคหัตถุ ๔ ความหมายและความสำคัญของกัลยาณมิตรที่สนับสนุนสังคหัตถุ ๔ หลักกัลยาณมิตรที่สนับสนุนสังคหัตถุ ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประโยชน์ของกัลยาณมิตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คุณค่าของกัลยาณมิตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กัลยาณมิตรตามทัศนะของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของสังคหัตถุ ๔

๒.๑.๑ ความหมายของสังคหัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนา

สังคหัตถุ ๔ ปรากฏในพระไตรปิฎก มีความหมายตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหัตถุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ทาน (การให้) ๒) เพียรวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) ๓) อุตถจริยา (ประพฤติประโยชน์) ๔) สมานัตตตา (วางตนสมน้ำเสมอ) ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถุ ๔ ประการนี้แล

ทาน เพียรวัชชะ อุตถจริยาในโลกนี้

และสมานัตตตาในธรรมนั้นๆ ตามสมควร

สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก

เหมือนลิมสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปไถ่ฉะนั้น

ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา

ก็ไม่พึงได้การนบถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ

แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้

ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึง ถึงความเปนใหญ่

และเปนผูนาสรรเสริญ”^๑

และพระดำรัสที่ว่า

ทาน (การให้) เพียรวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)

อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้

ในธรรมนั้นๆ ตามสมควร

สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก

เหมือนลิมสลักเพลาคุมรถที่แล่นไปไถ่ฉะนั้น”^๒

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘.

ความหมายจากพระไตรปิฎก สังคหัตถ์ ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้
๒. เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก
๓. อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์
๔. สมานัตตา หมายถึง การวางตนสม่ำเสมอ

สังคหัตถ์ ๔ ตามความหมายของนักวิชาการทางศาสนาได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสังคหัตถ์ ๔ คือหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ให้มีความสามัคคีกัน ประกอบด้วย

๑. ทาน ให้ปัน คือ ความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือ ทรัพย์สิน สิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจและศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่ เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงามหรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้ กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน

๓. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่กัน คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกายและชวนช่วย ช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมใน ด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^๓

และได้กล่าวถึงหลักการบริหารคนว่า การบริหารคนนี้ยังมีสิ่งลึกลับ อีกอย่างหนึ่ง คือ เครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ เราไวใจเขา เรารักเขา เราหวังดีต่อเขา อย่างนี้เป็น เครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ คงได้ยินได้ฟังมาแล้วจากหนังสือธรรมะทั่ว ๆ ไป เรื่อง สังคหัตถ์

- การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- การพูดจาไพเราะ
- การบำเพ็ญประโยชน์

- การทำตัวให้เป็นเกลอหรือเป็นเพื่อนมากกว่าที่จะเป็นนาย หรือเรียกว่าความงดงามในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันเป็นเครื่องเหนี่ยวแน่น ให้เกิดความรวมมือกันได้^๔

พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องทานว่า การทำทานเป็นของที่โลกต้องการอย่างจำเป็นอย่างยิ่ง โลกได้เคยอาศัยการบำเพ็ญทานมานานแล้ว แม้พระพุทธศาสนาที่มีอายุยืนมาได้ถึงบัดนี้ ก็อาศัยการบำเพ็ญทานเป็นส่วนใหญ่ และบัดนี้มนุษย์ก็เริ่มขยายรูปของการบำเพ็ญทานให้โตขึ้น มีสมาคม สภาภาษาต สันนิบาตชาติเป็นพยานข้อนี้ ยิ่งในสมัยต่อไป อันเป็นสมัยที่วิทยาศาสตร์เจริญ ยิ่งๆ ขึ้น จนถึงกับแบ่งฐานะของคนให้สูงต่ำกว่ากันมาก รวากะว่านรกและสวรรค์ การบำเพ็ญทานคือ การที่มนุษย์ทั่วหน้ามีใจเผื่อแผ่แก่กันและกัน ยิ่งเป็นของที่โลกต้องการมากขึ้น มิฉะนั้นจะกลายเป็นโลก

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘

อันน่าทึ่งอย่างที่สุด พระพุทธเจ้าท่านมองเห็นเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องฝึกหัดให้ทุกคนในโลกมีใจเพื่อแผ่ จีวรทรงบัญญัติทานขึ้นสำหรับเป็นบทเรียนให้โลกฝึกฝนไปโดยไม่จำกัดเวลาและฐานะ เป็นของที่พวกเรา ควรฝึกไว้ให้ชำนาญ เพราะนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและชาติศาสนาแล้วยังเป็นประโยชน์แก่ตัว ผู้ทำเองด้วย^๕

อริสรี เกตุศรีพงษ์ ได้ให้ความหมายว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ สิ่งที่เป็นเครื่องสงเคราะห์และยึดเหนี่ยวนำใจซึ่งกันและกัน ๔ ประการ

ทาน คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของ รวมถึงอุปกรณ์ในการทำงานหรือเอกสารที่ใช้ในการทำงาน เช่น หากเพื่อนร่วมงานขาดเหลืออุปกรณ์สิ่งของ ก็นำมาแบ่งปันกันใช้ การเริ่มต้นด้วยการแบ่งปัน วัตถุสิ่งของภายนอก จะช่วยสร้างนิสัยให้บุคลากรในหน่วยงานมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีการให้ และรับ (Give and Take) เพราะนอกเหนือจากการแบ่งปันเรื่องของความรู้ ประสบการณ์ อันเป็น ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) แล้ว การแบ่งปันเอกสารต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำงานก็เป็น ส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้วงจรของความรู้มีการขับเคลื่อน

โดยเป็นการแบ่งปันความรู้ที่เป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ด้วย ปิยวาจา คือ การแบ่งปันคำพูดดี ๆ คำพูดที่ไพเราะ พูดในสิ่งที่ เป็นประโยชน์เหมาะกับกาลเทศะ พูดให้กำลังใจ กัน ซึ่งในมุมมองของผู้เขียนเห็นว่า “ปิยวาจา” มีความสำคัญ มากต่อการจัดการความรู้ในองค์กร เพราะการจะนำเครื่องมือต่าง ๆ มาใช้ในกระบวนการจัดการ ความรู้ เพื่อที่จะดึงความรู้ที่ฝังอยู่ในตัว คน (Tacit Knowledge) ออกมาแลกเปลี่ยนกันนั้นต้องใช้ลักษณะของการ “พูดแลกเปลี่ยนกัน” เป็น หลัก

อรรถจริยา คือ การแบ่งปันความรู้ การให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ที่เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) เป็นสิ่งที่ทำ ได้ยากกว่าการแบ่งปันความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ดังนั้น หากองค์กรใดสามารถปลูกฝัง ให้บุคลากรในองค์กรมี “อรรถจริยา” แล้ว ก็ไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไปที่จะทำให้คนในองค์กรมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน รวมทั้งทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงาน เพราะเมื่อเพื่อนร่วมงานขาดความรู้ในเรื่องใด หรือต้องการแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องใด ผู้ที่มีความรู้ก็ จะแบ่งปันให้โดยไม่หวงความรู้ หรือถ้าไม่ได้ขาดความรู้ แต่ขาดกำลังใจคน^๖

สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ หลักการอยู่ร่วมกันฉันมิตร เพราะสามารถสร้างความรักความ ผูกพันฉันมิตรให้เกิดขึ้น เป็นหลักธรรมที่สามารถสร้างความรักความผูกพันฉันท์มนุษย์ชาติด้วยกัน เพราะยอมรับนับถือสถานะของความเป็นมนุษย์ของกันและกันแล้วแสดง ความมีไมตรีจิตต่อกันด้วย การปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๔ ประการนี้

^๕ พุทธศาสนิกชน, การทำทาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี.เอ. ลิฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๒.

^๖ อริสรี เกตุศรีพงษ์, “สังคหวัตถุ ๔ : วัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการจัดการความรู้”, วารสาร Productivity World เพื่อการเพิ่มผลผลิต, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๖๘ (พฤษภาคม -มิถุนายน ๒๕๕๐): ๔๓ – ๔๖.

๒.๑.๒ ความสำคัญของสังคหวัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนา

ความสำคัญของสังคหวัตถุเป็นหลักธรรมที่สามารถใช้ได้กับทุกคน เป็นธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกัน สร้างความรักสามัคคี

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในธรรมกา ปาฐกถาเมื่อ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๔๖ ในซีดีรอมชุด ฟังที่ไรก็ได้สุขทุกที ลำดับที่ ๓ ถึงความสำคัญของสังคหวัตถุว่า “ถ้าเรารู้จักยึดเหนี่ยวใจคนให้ดีคือสร้างความสามัคคีในวงงาน ให้คนเข้ากันได้ร่วมแรงร่วมใจกันเกิดพลัง การเกิดสามัคคีทำให้หน่วยงานของเรามีกำลังเข้มแข็ง ทำอะไรก็ได้รับการร่วมมืองานก็สำเร็จ นอกจากนั้นยังเป็นสภาพเอื้อ ไม่เกิดความริวฉฉาน ไม่หวาดระแวงกัน ไม่กระทบกระทั่งกันมาช่วยเหลือกันดี จะเป็นสภาพเอื้อให้แต่ละคนพัฒนาชีวิตของตนได้ดีด้วย สามัคคีในทางพระท่านไม่ได้มุ่งเพียงแต่ให้ส่วนรวมมีกำลัง แต่เพื่อสร้างให้ เพราะประโยชน์ของชุมชนคือ ชุมชนนั้นเป็นสภาพแวดล้อม ที่ว่าถ้าดีแล้วจะเอื้อให้คนที่อยู่ในนั้นทุกคนดำเนินชีวิตได้ดีพัฒนาตัวเองได้ดี พอเป็นสังคมที่ดี ชุมชนที่ดีมันจะกลับมาเอื้อให้แต่ละคนกลับมาพัฒนาตัวเองได้ดี มีชีวิตที่ดี มีความสุข มันก็ไปด้วยกัน

สังคหพลัง กำลังการสงเคราะห์ บางที่เข้าใจผิดนึกว่าไปช่วยคนที่ตกทุกข์ได้ยาก สงเคราะห์ในที่นี้เรียกว่า ยึดเหนี่ยวกันไว้ให้ประสานสามัคคีกัน”

“เพราะฉะนั้นเราไปสร้างสังคมแบบพุทธศาสนาก็จะดี เป็นแต่เพียงว่าท่านเตือนไว้อย่างสังคมที่ดีช่วยเหลือกัน”^๗

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า สังคหผละ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์หรือมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหาร ผู้ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่นถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ก็จะไม่มีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขาก็เป็นนักบริหารไม่ได้

พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึง วิธี ผูกใจคน พระองค์ตรัสว่าภรรมาแล่มไปได้เพราะมีลิมสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่างๆ ของภรรมาเข้าด้วยกัน ฉันทิ คนในสังคมก็ฉันทิ นั้น คือทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิมสลักดังกล่าวนั้นคือนสังคหวัตถุ นักบริหารจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ถ้ามีสังคหวัตถุ ๔ ประการ^๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าเชื่อว่าความเป็นมิตร ความมีเมตตาปรารถนาดีต่อกัน ความเอื้ออารีและเกื้อกูลกันอย่างจริงใจสำหรับศาสนิกชนทั้งมวลนั้น จะเป็นปัจจัยอันมีกำลังศักดิ์สิทธิ์ที่จะยังสันติสุขกับทั้งอิสรภาพเสรีภาพและความเสมอภาค ให้บังเกิดแก่มวลมนุษยชาติได้โดยแท้”^๙

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ทำงานให้เป็นไว้ ความสุขก็หลาย ทำไรก็เยอะ, (ซีดี-รอม), นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๔๖.

^๘ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๐-๗๕.

^๙ สำนักงานข้าราชการพลเรือนและมูลนิธิประเทศไทยใสสะอาด, บุญของคนไทยที่มีในหลวงทรงเป็น อัครศาสนูปถัมภก, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๘, แหล่งที่มา : <http://www.fact.or.th/>. (๓ ตุลาคม ๒๕๕๘)

พระเทพดิลก (ระบอบ ฐิตญาณโณ) กล่าวว่า สังคหวัตถุ ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงอุปมา

เหมือนกับพาหนะที่จะนำคนไปสู่ความสุขความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เรา จำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้งสี่ประการนี้ ทรงใช้อีกมุมที่ตรงกันข้ามว่า ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้งสี่ประการแล้ว แม้มารดา บิดา ก็จะไม่ได้รับการนับถือบูชาจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ก็มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ^{๑๐}

อามิสสังคหะ คือ สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ

ธัมมสังคหะ คือ สงเคราะห์โดยธรรม ถ้าเรามองในแง่ของคนที่ไม่แสวงหาที่พึ่ง สิ่งนี้ก็เป็น การสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานของคน เช่น ต้องการความรักและได้รับความรักความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการที่พึ่งพำนักอาศัย ต้องการพักผ่อนหย่อนใจ หรือว่าต้องการร่วมกิจกรรม ต่าง ๆ เป็นต้น ก็ต้องมีธรรมะ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หลักที่จะให้เกิดการยึดเหนี่ยวทางใจกันขึ้น มาสรุปรวมอยู่ที่ สังคหวัตถุ แม้แต่แนวคิด การแสวงหาเครื่องรางของขลังที่ชาวบ้านเขาแสวงหากัน แนว ของพระเครื่องนั้น คือ เมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี แคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งหลายได้องค์ ธรรมทั้งสี่ประการนี้ คือ

๑. ทาน การให้ เป็นลักษณะการเอื้อเฟื้อ อ่อนน้อม ให้ของแก่คนอื่นที่ควรแก่การให้ การให้ มีอยู่ ๒ อย่างใหญ่ๆ คือ

๑.๑ การให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ หมายถึงการอนุเคราะห์ การสงเคราะห์ช่วยเหลือ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยอัธยาศัยไมตรีโอบอ้อมอารีต่อบุคคลเหล่านั้น เขาประสบความสำเร็จด้วยความขาดแคลน ก็สงเคราะห์เขาเท่าที่จะสงเคราะห์กันได้ และบางครั้งเป็นเรื่องของอัธยาศัยไมตรีใน ทำนองที่แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกันมีของอะไรก็แบ่งกันกินแบ่งกันใช้เป็นการ สร้างอัธยาศัยไมตรีอย่างที่เราคนไทยเราถือว่า “รั้วคนดีกว่ารั้วสังกะสี รั้วเหล็กกำแพง” อย่างบ้านใน ชนบทเห็นได้ชัดมาก ถ้าไม่มีหนอนบอนไล่ ไม่มีใครสามารถขโมยได้ เพราะถึงขโมยก็นอก หนุ่บ้านไม่ได้ ประเดี๋ยวก็จับได้ นี่คือลักษณะโครงสร้างสังคมไทยที่เรานิยมเอาธรรมะไปสั่งสอนกันมา ก่อให้เกิดเป็น ความปรารถนาดี ความหวังดีต่อกันว่า “เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี” การอนุเคราะห์ คือ แสดงความมีน้ำใจ และการสงเคราะห์ให้ในกรณีที่เขาขาดแคลน เราก็สงเคราะห์เขา

๑.๒ การให้เพื่อบูชาคุณความดี เช่น การทำบุญตักบาตร การให้อาหารให้เสื้อผ้าแก่พ่อ แม่ ปู่ย่า ตายาย ในวันตรุษสงกรานต์ การเสียภาษีให้แก่รัฐ เหล่านี้เป็นการให้ด้วยสำนึกถึงคุณความดี การให้ก็เป็นการปฏิบัติธรรมะเหมือนกัน อย่างลืมน่า ขอบข่ายของการให้พอถึงจุดหนึ่งเมื่อเราเป็นพวก เดียวกับเขาแล้ว หนังกินดีเบาหนอยก็ทนกันไปกลายเป็น “อภัยทาน” คือ การให้อภัย เมื่ออภัยกันได้ ก็เข้าอกเข้าใจกัน ต่อมาก็กลายเป็น “ธรรมทาน” คือ จะพัฒนาไปจากจุดที่วัตถุธาณ แต่มาถึงจุดหนึ่ง สามารถกล่าวตักเตือนกันได้ อย่างคนเฒ่าคนแก่ในท้องถิ่นชนบท ท่านสามารถจะดุตาเด็กที่ เหมือนกับลูกหลานของท่านได้ เวลามีปัญหากรณีพิพาทอะไร ท่านผู้นี้ไปพูด บางทีก็เลิกแล้วต่อกันได้ นี่เพราะอะไร เพราะท่านผู้นี้ได้สร้างสมบารมีด้วยการสงเคราะห์ในเชิงวัตถุธรรมมาก่อนมีการให้อภัย ในความผิดพลาดบกพร่อง อยู่ในฐานะที่ว่าตักเตือนกันได้ คนเรากว่าที่จะปรับตัวขึ้นมาอยู่ในจุดนี้ได้ก็

^{๑๐} พระเทพดิลก (ระบอบ ฐิตญาณโณ), **ธรรมปริทัศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช- วิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๒.

ต้องใช้เวลาร่วมสร้างบารมีพอสมควร หลวงพ่อบางองค์ในต่างจังหวัด มีการมีงานภายในวัด ตำรวจไม่ต้องมาตรวจการณ์ ไม่ต้องมาทำอะไร หลวงพ่ออยู่องค์เดียวใครไม่กล้าทำอะไรหรอกจะไปก่อเรื่องก่อราวขึ้นไม่ได้ อย่างนี้หลวงพ่อก็ต้องมีบารมีอยู่มากจนเด็ก ๆ เรียกหลวงปู่หมดแล้วจะนั่นสมภารในต่างจังหวัดจึงจำเป็นต้องเป็นพระแก่ ๆ เพราะเป็นเรื่องของบารมี ถ้าไม่มีบารมีเราทำงานไม่ได้ อยู่เป็นหลวงปู่แล้วสามารถที่จะควบคุมอะไรใครก็ได้

๒. ปิยวาจา เจริญที่อ่อนหวาน ตรงกันข้ามกับคำหยาบแต่ในเชิงปฏิบัติแล้ว ปิยวาจา คือ เจริญถ้อยคำอันเป็นที่รัก วาจาเป็นที่รักผู้กล่าวด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น ซึ่งบางครั้งอาจเป็นคำดู คำตักเตือนก็ได้ แต่ถ้าหากว่าพูดด้วยความรัก หวังดีปรารถนาดี ถือว่าเป็นธรรมเครื่องสงเคราะห์กัน ถ้าหากอหังการเริ่มมีความรัก ความปรารถนาดีต่อไปจะกระจายตัวไปเอง คือจะพูดคำสัตย์ คำจริงเอง จะไม่ยุยงให้คนเหล่านั้นเขาแตกแยกกันเพราะรัก หวังดีต่อเขาจะพูดเฉพาะเรื่องที่มีประโยชน์ มันก็จะกระจายตัวเอง เป็นวจีสัจจจิตครบทั้งสี่ แต่เริ่มที่ปิยวาจา คือ วาจาอันเกิดจากใจที่มีความรักและหวังดี ปิยวาจาบางครั้งถ้อยคำอาจไม่ไพเราะ ไม่อ่อนหวาน หากพูดด้วยความปรารถนาดี หวังดี ยังอยู่ในขอบข่ายของปิยวาจา

๓. อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็ นประโยชน์แก่บุคคลอื่น จะเห็นว่ามีทั้งกายกรรมวจีกรรม มโนกรรม ก็ช่วยเหลือชนชววยในกิจการงาน อย่างในบ้านในเมืองเรา เราก็ช่วยเหลือกัน

ไถนาก็ช่วยเหลือกันไถนา มีกิจการอะไรก็ตาม เช่น ปลุกบ้านต่างจังหวัดบ้านหลังหนึ่ง ขนาด ๒-๓ ห้อง ปลุกไม่กี่วันก็เสร็จ เพราะมาช่วยเหลือกัน นี้เรียกว่าประพฤติสิ่งที่เป็ นประโยชน์ ด้วยกันด้วยวาจา คือ พูดในทางที่เสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนะนำชี้แจงแสดงเหตุผล การกระทำบางอย่างต้องคิดใจเขาใจเรา เช่น อยู่ใกล้เคียงเพื่อนคนหนึ่งต้องการจะอ่านหนังสือ เราเขย่าวิทยุเสียงลั่น ไม่เป็ นอัตถจริยา เพราะทำลายประโยชน์อีกฝ่ายหนึ่งที่เขาจะฟังได้ ข้อนี้ชั้นของวินัยมีวินัยบางข้อเสริมอัตถจริยา เช่นภิกษุรูปหนึ่งกำลังท่องปาฏิโมกข์อยู่ เราไปชวนคุย เป็นการทำลายประโยชน์ ท่านก็ปรับเป็ น นوابติปาจิตติย นัน คือ สอนให้ประพฤติในสิ่งที่เป็ นประโยชน์ต่อกัน เกื้อกูลกันในบางครั้งบางคราว เราไม่สามารถจะทำได้ แต่อย่าถึงกับไปทำลายประโยชน์เขา เช่น เราช่วยเหลือเขาไม่ได้ แต่อย่าถึงกับไปทำลายประโยชน์ของเขาอย่างนี้พออยู่กันภายในสังคมได้อย่าลืมนว่ ตัวประโยชน์ที่มักจะพูดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย การกระทำอะไรต้องมุ่งผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับการกระทำเหล่านั้น เมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่นก็กระทำ เช่น ช่วยสร้างสะพานบ้าง ชวนกันขุดถนน ขุดลอกคูคลองบ้าง ล้วนเป็ นคุณความดีที่เป็นจุดยึดเหนี่ยวทางใจให้คนอื่นเขาเกิดความนิยมนับถือ นี้เป็ นอัตถจริยา คือประพฤติสิ่งที่เป็ นประโยชน์ต่อกัน ไม่ได้หมายความว่า กะเกณฑ์ให้คนอื่นคนหนึ่งประพฤติเพียงฝ่ายเดียว แต่ทุกคนก็ต้องประพฤติให้เป็นประโยชน์ต่อกัน

๔. สมานัตตตา ความมีตนสม่าเสมอ ไม่ถือตัว ได้แก่การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็นไม่แสดงอาการขึ้นๆ ลงๆ ๓ วันดี ๔ วันร้าย กำหนดทิศทางลมไม่ค่อยถูกว่าจะเอาอย่างไรกันแน่ อีกหนึ่งอย่าง คือ ไม่ลืมนตน เช่น เคยเป็นเพื่อนเป็นฝูงกันมาพอได้ดินหนอยก็ลืมนเพื่อนต้องแสดงอหังการไม่ตรีให้ปกติ แม้คนไม่ชอบพูดชอบคุยอะไรก็ต้องทักทายปราศรัย เรื่องที่ออกจะปฏิบัติยาก ดุริทานเปรียบเทียบออกจะฟังง่าย บางเรื่องเป็นการยอมรับนับถือฐานะกันอย่างสหาย ๓ คน เป็นขอทาน คนหนึ่งราชธรรมาเถย ได้เป็ นพระราชา อีกคนหนึ่งคิดว่าเพื่อนเราเป็ นพระราชา ก็แบ่ง

แต่งตัวขอทานเข้าไป อันนี้เป็นการไม่ให้เกียรติ ไม่ยกย่องเพื่อนในฐานะที่ชอบที่ควร เพื่อนก็ให้เงิน หนึ่งหนึ่งแล้วไล่ออกจากเมืองไปเลย อีกคนหนึ่งนับถือว่าเพื่อนก็คือเพื่อนแต่ในที่ต่อสาธารณชน ก็ต้องวางตัวให้ความเคารพถือตามสมควรแก่ฐานะของเพื่อน นี่คือ เป็นหลักของสมานัตตตา วางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ตนเป็นไม่ใช่ว่าพอมีสमानัตตตาแล้วสมภารจะลงเล่นกับลูกวัด คือ ต้องวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ

จากความสำคัญของสังคหวัตถุ สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ คือแนวทางในการยึดเหนี่ยวน้ำใจของคนให้ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ทำให้การอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน เกิดความรักสามัคคี และเต็มใจที่จะทำกิจทั้งหลายร่วมกันในสังคมต้องเกื้อหนุนจุนเจือซึ่งกันและกัน สังคมนั้นๆ จึงจะน่าอยู่

๒.๒ องค์ประกอบของสังคหวัตถุ ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

องค์ประกอบของสังคหวัตถุ ตามหลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สังคหวัตถุ คือ หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้ร่วมงาน เป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มี ๔ ประการ ได้แก่

- ทานการให้ เสียสละ เอื้อเพื่อแบ่งปันสิ่งใดของตน เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่เห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว
- ปิยวาจา พูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคาย ก้าวร้าว มีประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ
- อตถจริยา สงเคราะห์หรือการะประพฤตินสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น
- สมานัตตตา มีความสม่ำเสมอ ความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย^{๑๑}

๒.๒.๑ ทาน หมายถึงการให้ การเสียสละ

การให้ การเสียสละวัตถุสิ่งของๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เป็นการให้ที่ประกอบด้วยเจตนาดี การให้ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต การให้พระสงฆ์เพื่อต้องการบุญและบำรุงศาสนาความหมายของทานครอบคลุมทั้งผู้ให้ ผู้รับ และสิ่งของที่ให้ทุกอย่าง และทานก็รวมอยู่ในคำสอนแนวศีลธรรม

คำสอนแนวศีลธรรม ซึ่งมีความสำคัญต่อบุคคลทั้งในระดับปัจเจก และสังคม โดยพระองค์ตรัสว่า “คนผู้หวังประโยชน์ควรศึกษาบุญนี้ที่ให้ผลอันเลิศ อำนวยความสุขให้ คือ ควรบำเพ็ญทาน ควรประพฤติธรรมเสมอดันเสมอปลาย (ธรรมจริยสมจริยา) ควรเจริญเมตตาภาวนา บัณฑิตครั้งเจริญธรรม ๓ ประการนี้ที่เป็นเหตุให้เกิดความสุขแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไม่มีการเบียดเบียน”^{๑๒} ทานมีความสัมพันธ์โดยความเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่กันระหว่างศีลและภาวนา มีคำแสดงลำดับความสัมพันธ์ของทาน ศีล และภาวนาไว้ว่า ทานมีอุปการะมากแก่ศีลและทำได้ง่าย เพราะฉะนั้นทานจึงเป็นเบื้องต้นแห่งศีล ทานอันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดังนั้น ศีลจึงอยู่ในลำดับต่อจากทาน

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

^{๑๒} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๐/๓๓๖.

ทานเป็นการทำบุญที่สำคัญประการแรกสำหรับคฤหัสถ์ ทั้งนี้เนื่องจากคฤหัสถ์ยังต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคมและอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ปัจจัยเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการมีชีวิต เมื่อทุกคนต้องการปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีวิตเช่นเดียวกัน การขวนขวายเพื่อการค้าซึ่งสิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำอยู่เสมอ เพราะเมื่อชีวิตยังดำเนินไปตราบใด ความจำเป็นที่จะใช้ปัจจัยเหล่านี้ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น เมื่อเงื่อนไขของการมีชีวิตขึ้นอยู่กับความต้องการทางวัตถุ การแสวงหาความมั่นคงแก่ชีวิตเพื่อชีวิตที่ดี มีความสุขสบายตลอดไปจึงเป็นอุดมคติของการมีชีวิตในปัจจุบันชาติ ซึ่งกรณีนี้เห็นได้ชัดเจนในสังคมที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลกระแสวัตถุนิยมดังเช่นในปัจจุบัน

ทานเป็นกลไกลดความทุกข์สังคมให้ดำเนินไปด้วยความสงบเรียบร้อย ส่วนในระดับปัจเจกบุคคล ทานนอกจากจะเป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจาแล้ว ยังส่งผลถึงสภาวะแห่งจิตใจของผู้ให้ทาน กล่าวคือผู้ให้ย่อมได้รับความสุข ความอิ่มเอิบ ความสบายใจ ขจัดความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ความอิจฉาริษยา และความโลภในทรัพย์สินของผู้อื่น เมื่อหมั่นให้ทานเป็นนิตย์ สิ่งเหล่านี้จะถูกขจัดออกไปและในที่สุดก็จะเป็นผู้ยินดีในการให้ มีสีหน้าและผิวพรรณผ่องใสดังที่เรียกว่าอัมบุญ การให้ทานจึงเป็นการพัฒนาจิตใจส่วนปัจเจกบุคคลให้เบาบางจากอกุศลธรรมทั้งหลาย และเป็นทางเพื่อการปฏิบัติบุญกิริยาขั้นอื่นๆ ต่อไป

นอกจากนี้ ทานยังมีความสำคัญและเป็นหลักธรรมประการแรกในหลักคำสอนอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อการขัดเกลาและบรรเทาความตระหนี่ ความยึดติดในวัตถุ ความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นกิเลสอย่างหยาบให้เบาบางก่อนจะปฏิบัติธรรมในระดับอื่นๆ เช่น บุญกิริยาวัตถุ ๓^{๑๓} ซึ่งประกอบด้วยทานมัยเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงเป็นเรื่องของศีลและภาวนาต่อไปจนถึงทิฏฐุกรรม สังคหวัตถุ ๔ ก็เริ่มจากทาน จากนั้นจึงเป็นความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก การประพฤติสิ่งที่ประเสริฐ และความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอ^{๑๔} อนุพุทธานุสสติ ก็ประกอบด้วย ทานกถา สิลกถา สักคกถา กามาทินวกถา เนกขัมมานิสังสกถา ธรรมหมวดนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่คฤหัสถ์เป็นประการแรก ก่อนจะแสดงหลักธรรมประการอื่น ๆ เหตุผลก็คือ เพื่อเป็นการปูพื้นฐานจากสิ่งที่ป็นรูปธรรมที่ง่ายที่สุดไปสู่สิ่งที่ป็นนามธรรมยากขึ้นไป ตามลำดับ มีข้อความกล่าวไว้ในอัมพปฐมสูตรดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแสดงอนุพุทธานุสสติแก่พราหมณ์โปกขรชาติ ครั้นแสดงจบแล้วทรงทราบว่ามิจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จนกระทั่งพราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแล้วแก่พราหมณ์โปกขรชาติว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรที่จะรับน้ำย้อมเป็นอย่างดี ฉะนั้น^{๑๕} แม้ในबारมี ๑๐ ก็ประกอบด้วยทานबारมีเป็นข้อแรก จากนั้นจึงเป็น ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและ อุเบกขาबारมี

การให้ทานเป็นการบำเพ็ญบุญหรือการทำความดีสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนประการหนึ่ง ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ทายกผู้ต้องการบำเพ็ญบุญต้องเริ่มจากการให้ทาน เพื่อดำเนินไปสู่ศีลและภาวนาในที่สุด การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนาตามหลักบุญกิริยาวัตถุจึงเป็นการ

^{๑๓} อก.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๔๔.

^{๑๔} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒-๔๓.

^{๑๕} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๔๘/๑๕๓.

พัฒนาจิตใจอย่างเป็นขั้นตอน มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันจากระดับที่บุคคลสามารถทำได้โดยง่าย ไปถึงระดับที่ต้องอาศัยความเพียรอย่างแรงกล้า บุคคลผู้สามารถเจริญสมาธิภาวนาจนใจสงบแน่วแน่ควรแก่การงานนั้น จิตใจของบุคคลนั้น ต้องได้รับการฝึกฝนในขั้นการให้ทาน และการรักษาศีลเพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นรากเหง้าของอกุศลมาเป็นอย่างดี ซึ่งถ้าบุคคลไม่สามารถชำระศีลอันเป็นการบำเพ็ญเพียรทางกายให้บริสุทธิ์ ก็ไม่อาจจะยังสมาธิภาวนาให้เกิดและไม่อาจจะบรรลุฌาน วิปัสสนา (ญาณ) มรรคและผลใดๆ ได้

ทานในระดับปัจเจกบุคคล จึงเป็นไปเพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นเหตุเกิดแห่งอกุศลมูล ส่วนทานในระดับสังคม เป็นหลักปฏิบัติการฝึกจิตใจให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักการแบ่งปัน ไม่แก่งแย่ง ชิงดีชิงเด่น ไม่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท เป็นเหตุสร้างความบาดหมางให้แก่คนในสังคม เมื่อทุกคนรู้จักการให้แก่ผู้อื่น ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก และทุกคนจะรู้สึกถึงความปลอดภัยในชีวิต การงาน และการใช้ชีวิตที่ไม่ต้องหวาดระแวง ย่อมนำมาซึ่งความสุขทั้งต่อตนเองและสังคม นอกจากทานในระดับสังคมหรือประโยชน์ต่อผู้อื่นแล้ว ในระดับที่สูงขึ้นไป สำหรับผู้ที่มีความเสียสละเพื่อสังคมอย่างยอดเยี่ยม ทานยังเป็นคุณธรรมสำหรับการสร้างบารมีเพื่อการบรรลุคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้นไป ดังเช่น ทานอุปัชฌาย์ที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญมาเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้ทรงให้พระนางมัทรีผู้เป็นมเหสี กัณหา และชาลิบุตรธิดาเป็นทานแก่ชุก ซึ่งเป็ทานที่กระทำไดยากยิ่ง ทานจึงมีความสำคัญทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับสังคม

ประเภทของทานตามหลักพระพุทธศาสนาอาจแบ่งได้ ๔ ประเภท คือ

๑. ประเภทที่จัดตามปฏิภาคน มี ๒ ได้แก่

- ๑) ปาฏิบุคคลิกทาน การให้ทานเจาะจงผู้รับ
- ๒) สังฆทาน การให้ทานแก่สงฆ์ มุ่งที่หมู่คณะ

๒. ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน มี ๓ ได้แก่

- ๑) อามิสทาน การให้ทานด้วยสิ่งของ
- ๒) ธรรมทาน การให้ทานด้วยการแนะนำศิลปวิทยา รวมถึงให้ธรรมเป็น

ทาน

- ๓) อภัยทาน การให้ทานโดยการให้อภัย

๓. ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน มี ๒ ได้แก่

- ๑) วัฏฏทาน หรือวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนามนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ
- ๒) วิวัฏฏทาน หรือวิวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนาออกจากทุกข์ในสังสารวัฏ

๔. ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน มี ๓ ได้แก่

- ๑) ทานทาส การให้ทานโดยที่ผู้ให้ยังเป็นถูกกิเลสครอบงำ และให้ในสิ่งที่เลวแก่คนอื่น

- ๒) ทานสหาย การให้ทานที่เสมอกับสิ่งที่ตนมี

- ๓) ทานบดี การให้ทานที่ประณีตกว่าสิ่งที่ตนมี

กล่าวโดยสรุป ทานประเภทแรกมุ่งถึงบุคคลผู้จะรับทาน โดยมีขอบเขตกว้างแตกต่างกัน ประเภทที่สองมุ่งกล่าวถึงสิ่งของที่จะให้ทานซึ่งมีทั้งให้วัตถุและให้ธรรม ประเภทที่สามมุ่งถึงเป้าหมายของการให้ทาน ส่วนประเภทที่สี่มุ่งถึงบุคคลผู้ให้ทาน โดยจัดตามสภาพของจิตใจที่ยังมีกิเลสเล็กน้อยต่างกัน มองโดยสรุปก็มีเพียงสามประเภทเท่านั้น คือผู้ให้ทาน ผู้รับทาน วัตถุทาน ส่วนเป้าหมายทานนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้ทานเป็นสำคัญ เพราะกระบวนการให้ทาน บุคคลผู้ให้ย่อมแสดงบทบาทสำคัญว่าองค์ประกอบอย่างอื่น

ประการต่อมา คือ วิรติ คือการงดเว้น ได้ชื่อว่าทาน เพราะเมื่อบุคคลประกอบด้วยวิรติ ย่อมจะงดเว้นจากเจตนาแห่งบุคคลผู้ทุศีล ได้แก่ ความกลัว และความขลาดเป็นต้น ข้อนี้ จะเห็นได้จากการให้อภัยแก่บุคคลอื่น เป็นต้น วิรติมี ๓ อย่างคือ ๑) สัมปัตตวิรติ งดเว้นสิ่งที่มาถึงเข้าโดยมิได้สมาทาน สมาทานวิรติงดเว้นเพราะการสมาทาน และสมุจเฉทวิรติงดเว้นโดยสิ้นเชิง^{๑๖} วิรติประการสุดท้ายนี้เป็นวิรติของพระอริยสาวกผู้ได้สำเร็จอริยมรรคและอริยผลแล้ว เพราะภัยและเวรทั้ง ๕ ของพระอริยสาวกเป็นอันสงบแล้ว ตั้งแต่วิรตินั้นประกอบพร้อมด้วยอริยมรรคกล่าวคือการบรรลุมรรคผล

ประการสุดท้ายคือ ไทยธรรม ได้ชื่อว่าทาน เพราะบุคคลเมื่อจะให้ก็ยอมให้ข้าวและน้ำ เป็นต้นเป็นทาน เมื่อหมายถึงวัตถุสำหรับให้ทาน จึงเรียกว่าวัตถุทาน^{๑๗} เป็นไทยธรรม

ทานมี ๓ อย่างดังที่กล่าวมาแล้ว แต่โดยเนื้อความมีเพียง ๒ อย่างคือ ธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องทางใจ (เจตสิกธรรม) และไทยธรรม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ในมังคลัตถทีปนี หมายความว่าเฉพาะจากเจตนาเท่านั้นว่าเป็นทาน

เหตุเกิดแห่งทาน ลักษณะเฉพาะและวิธีการให้ทาน การให้ทานเป็นพิธีกรรมที่ผนวกอยู่กับประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา และขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีทางสังคมจากคติความเชื่ออื่น ๆ นอกเหนือจากศาสนา ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีคติความเชื่อต่างกัน แต่โดยเนื้อหาสาระแล้ว ทานย่อมมีคุณค่า และมีเป้าหมายร่วมกัน ต่างกันแต่เพียงเหตุปัจจัยที่มาเท่านั้น

ในทานุปปัตติสูตร พระองค์ตรัสเหตุที่ทำให้คนให้ทาน เพราะเขาปรารถนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ พรหมสมบัติ การที่เขาปรารถนาอย่างนั้นเพราะเขาเห็นกษัตริย์ พรหมณ์ คหบดีผู้ร่ำรวย พร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้ฟังเรื่องสวรรค์ ๖ ชั้นและพรหมชั้นสูง^{๑๘} คนบางกลุ่มก็ให้ทานเพราะความกลัวเพราะหวังผลตอบแทนทางด้านโลกธรรม^{๑๙} บางคนให้ทานเพราะนึกว่าเป็นบุญการชดเชยให้เพื่อรักษาวงศ์ตระกูลดั้งเดิม บางคนให้ทานเพราะต้องการเข้าถึงสุคติภพ บางคนให้ทานเพราะต้องการอบรมจิตให้เบิกบาน และบางคนให้ทานเพื่อประดับประดาจิต^{๒๐} แต่อย่างไรก็ตาม ความปรารถนาเหล่านี้ จะสำเร็จได้ก็ด้วยจิตที่บริสุทธิ์ แต่จิตอวิชฐานาวาที่โน้มไปเพื่อสิ่งเหล่านี้ จัดว่าเป็นไปเพื่อโลกียะสมบัติ

กล่าวโดยสรุป เหตุแห่งการให้ทานมี ๕ ระดับ คือ

๑) การให้เพราะถึงแก่อกตอย่างใดอย่างหนึ่งจัดอยู่ในระดับที่ไม่ดีนัก

^{๑๖} มงคล. (ไทย) ๒/๒.

^{๑๗} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๕/๓๗๑-๓๗๓.

^{๑๘} อัง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๒๖๘.

^{๑๙} อัง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๒๖๙.

๒) การให้ตามประเพณีเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของวงศ์สกุล จัดอยู่ในระดับปานกลางแต่โอกาสที่จะผิดพลาดมีมากเนื่องจากการยึดถือตามประเพณี

๓) เป็นการให้เพราะหวังสภาวะที่ดีขึ้นหรืออุปถัมภ์ในระดับกลาง

๔) เป็นการให้เพราะเห็นว่าการให้นั้นเป็นสิ่งที่ดี ข้อนี้จัดอยู่ในเกณฑ์ดี

๕) เป็นการให้ทานในฝ่ายดีกว่าทุกข้อ เพราะเป็นการให้ทานเพื่อพัฒนาจิตใจ

ส่วนลักษณะของการให้ หรือวิธีการให้ทานนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ทั้งในฝ่ายดีและในฝ่ายที่ไม่ดี ลักษณะและวิธีการให้ทานในฝ่ายดี คือ ทายกยอมให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน ผู้เตรียมจะไป ให้ทานสมัยข้าวแพง ให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล และให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล^{๒๐} วิธีการการให้โดยเน้นที่ทายก คือให้โดยเคารพอ่อนน้อม ให้ด้วยมือตนเอง ให้ของไม่เป็นเดน เห็นผลที่จะมาถึงให้^{๒๑}

ในสัปบุริสทาน พระองค์ทรงแสดงลักษณะ และวิธีการให้ทานโดยแยกเป็นสิ่งที่ให้ ปฏิภาณผู้รับทาน และเจตนาของทายกผู้ให้ทานรวมเป็น ๘ ประการ ๑) ให้ของที่สะอาด ๒) ให้ของประณีต ๓) ให้เหมาะสมกับกาล ๔) ให้ของสมควร เป็นประโยชน์ ๕) พิจารณาจนแล้วจึงให้ เลือกให้ในบุญญเขตที่ดี ๖) ให้อย่างสม่ำเสมอ เป็นนิจทาน ๗) เมื่อให้ ทำจิตให้ผ่องใส ๘) ครั้นให้แล้วจิตใจเบิกบาน^{๒๒}

สรุปผลของทานที่กระทำดีแล้วว่าสัตบุรุษครั้นให้ทานด้วยศรัทธาแล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโอกาสมากและเป็นผู้มีรูปสวยงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล (บังเกิดขึ้น) เป็นผู้มั่งคั่งบรรรยา ทาส คนใช้หรือคนงาน เป็นผู้เชื่อฟัง เจริญสกลสดับ คำสั่งตั้งใจใคร่รู้ ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล ย่อมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ ในที่ที่ทานนั้นผลัดผลเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโศกคามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้น ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล เป็นผู้มั่งคั่งทรัพย์ ไม่มีภัยอันตรายมาแต่ที่ไหนๆ คือ จากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากโจร จากคนไม่เป็นที่รัก หรือจากทายาทในที่ที่ทานนั้นผลัดผล^{๒๓}

การบำเพ็ญทานบารมี บารมี คือคุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง ได้แก่ ทานบารมี ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่^{๒๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิปทาอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประเสริฐปฏิบัติอย่างยิ่งยวดคือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น^{๒๕}

^{๒๐} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๔๕.

^{๒๑} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๑๙๗.

^{๒๒} อย.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๗๖.

^{๒๓} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๑๙๗-๑๙๘.

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐๓.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๔.

และได้อธิบายโดยศัพท์ความว่า คำว่าบารมีนั้น โดยตัวศัพท์แปลว่า ความจบถ้วน ภาวะที่ยอดยิ่ง สุดยอด เต็มเปี่ยม หมายถึงคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยมของพระโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นมหาโพธิสัตว์ (ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ปัจเจกพุทธเจ้า (ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า) หรือสาวกโพธิสัตว์ (ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสาวก) ก็ตาม แต่โดยทั่วไป จะหมายถึงมหาโพธิสัตว์ คือท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การให้ทานที่เป็นการบำเพ็ญทานบารมี จะต้องเป็นการให้ทานที่ต้องสั่งสมสืบเนื่องโดยตลอดโดยไม่ขาดสาย เป็นการบำเพ็ญที่เกิดจากการอธิษฐานจิต มีการทำอภินิหาร เพื่อมุ่งหวังพระสัพพัญญุต-ญาณในอนาคตกาล แล้วปฏิบัติตามความตั้งใจจนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง

โดยสรุป ลักษณะของการบำเพ็ญทานบารมี มีดังนี้

- ๑) ให้แก่คนหรือสัตว์ เพื่อประโยชน์แก่เขาในชีวิตที่เป็นจริง
- ๒) ให้ด้วยจิตใจเสียสละแท้จริง โดยไม่หวังอะไรตอบแทน
- ๓) การให้นั้น เป็นส่วนหนึ่งของการก้าวไปในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนให้ปัญญาเจริญสมบูรณ์ เพื่อจะได้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ได้บริบูรณ์

๔. ผู้ให้จะเป็นใครก็ได้ ไม่ว่าจะมี ใหญ่โตหรือต่ำต้อย ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวมุ่งแน่วแน่มุ่งไปในกระบวนการศึกษาพัฒนาตน

ความหมายของทานบารมีมักจะพบในชาดกเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะในอรรถกถาชาดกสุเมธดาบสโพธิสัตว์ ได้เลือกทานบารมีเป็นประการแรกก่อนจะบำเพ็ญศีลบารมี และบารมีประการอื่นๆ ต่อไป ดังปรากฏข้อความว่า

... พระโพธิสัตว์ ลูกขึ้นจากที่ประทับ ในเวลาที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายหลีกไปแล้ว ประทับนั่งคู้บัลลังก์บนกองดอกไม้วัยด้วยความดำริว่า เราจักพิจารณา (เลือกเฟ้น) บารมีทั้งหลาย

... พระโพธิสัตว์ ตกลงพระทัยดังนี้ว่า เราจะต้องเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพื่อจะไตร่ตรองถึงธรรมทั้งหลาย ที่เป็นเครื่องกระทำความเป็นพระพุทธเจ้า จึงพิจารณาธรรมธาตุทั้งสิ้นตามลำดับว่า ธรรมที่เป็นเครื่องกระทำความเป็นพระพุทธเจ้ามีอยู่ ณ ที่ไหนหนอแล อยู่เบื้องบนหรือเบื้องล่าง อยู่ในทิศ หรือทิศเฉียงทั้งหลาย ได้ทอดพระเนตรเห็นทานบารมี อันเป็นบารมีประการแรกที่พระโพธิสัตว์องค์ก่อน ๆ ได้ประพฤติปฏิบัติกันมาแล้ว จึงแนะนำตนเองดังนี้ว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ท่านควรบำเพ็ญทานบารมีเป็นประการแรกให้บริบูรณ์นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เปรียบเสมือนหมอน้ำที่คว่ำ ย่อมหล่นน้ำออกจนหมดไม่มีเหลือ ท่านก็จักต้องไม่แลเหลียวถึงทรัพย์สมบัติ ยศฐาบรรดาศักดิ์ บุตรภรรยา หรืออวัยวะน้อยใหญ่ ให้ทานแก่ผู้ขอทั้งหลายที่พบเข้า ทำให้ถึงที่สุดตามที่คนเหล่านั้นต้องการโดยไม่ให้เหลือ นิ่งที่โคนต้นโพธิ์แล้วจะต้องเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์นั้นจึงอธิษฐานทานบารมีเป็นประการแรกอย่างหนักแน่น

... พระโพธิสัตว์พิจารณาเห็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ อย่างนี้ว่า การบริจาคข้าวของเครื่องใช้ทั่วไป ชื่อ ทานบารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมัตถบารมี^{๒๖}

^{๒๖} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๑๒๙.

การที่พระโพธิสัตว์เลือกทานบารมีเป็นประการแรกนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการให้ทาน เนื่องจากการให้ทานนี้เป็นธรรมที่ตรงข้ามกับความโลภ และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) เมื่อบุคคลให้ทานย่อมสามารถขจัดความโลภ ความตระหนี่ในใจตนเอง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ยึดติดกับวัตถุ หรือแม้กระทั่งบุตร ธิดา และภรรยา สามิ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องละให้ได้ในระดับเริ่มต้นก่อนที่จะบำเพ็ญบารมีในขั้นอื่น ๆ ที่สูงขึ้นไป ทานบารมีนี้มี ๓ ระดับคือ ระดับบารมี ระดับอุปบารมี และระดับ ปรมัตถบารมี

๑) ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของมหาโควินทพราหมณ์โพธิสัตว์ ที่ได้บริจาคมหาทานร้อยล้านแสนโกฏิ เพื่อพระสัพพัญญุตญาณ^{๒๗}

๒) ทานอุปบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะ เช่นดวงตา และโลหิต ในการบำเพ็ญทานอุปบารมีนี้ ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก กล่าวถึงพระจริยาของพระเจ้าสิริราชโพธิสัตว์ที่ให้ทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ท้าวสักกะ การให้ทานครั้งนี้เพื่อสัพพัญญุตญาณ^{๒๘}

๓) ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต ในสสปัญจิตตจริยา กล่าวถึงการบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีของสสปัญจิตตพระโพธิสัตว์ที่อุทิศร่างกายให้เป็นทานแก่พราหมณ์^{๒๙}

การให้ทานของพระโพธิสัตว์นี้ถือว่าการกระทำที่ทำได้ยาก เพราะไม่มีความเสียดายในสิ่งที่ตนให้ มีจิตยินดีและมองเห็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์จึงได้ให้ทาน โดยเฉพาะทานในระดับที่สองคือ ทานอุปบารมี และปรมัตถบารมียังเป็นทานที่ทำได้ยาก เพราะมีการสละอวัยวะบางส่วน เช่น ตา เป็นต้น หรือการบริจาคอวัยวะให้กับผู้ที่ต้องการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะเพื่อให้ใช้งานได้ตามปกติ โดยความสมัครใจ มิใช่การแลกเปลี่ยน เหล่านี้จัดเป็นทานอุปบารมี

ส่วนการบำเพ็ญปรมัตถบารมี เป็นการบำเพ็ญทานขั้นสูงสุด ในบรรดาการบำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน เนื่องจากการบำเพ็ญปรมัตถบารมีนี้ ต้องสละชีวิตของตนเพื่อผู้อื่น การยอมสละชีวิตของตนเพื่อผู้อื่นในสังคมปัจจุบันนี้ อาจทำได้โดยการยอมตายเพื่อผู้มีพระคุณ และผู้ที่เป็นที่รักของตน แต่การบำเพ็ญปรมัตถบารมี จะต้องเป็นการสละชีวิตที่ตนเองยินดี พร้อมใจ ไม่ถูกบังคับ และสละได้กับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นมิตรหรือศัตรู และต้องทำไปเพื่อมุ่งหวังพระสัพพัญญุตญาณเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น

๒.๒.๒ ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน

การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง ดังพระดำรัสที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิธีพูดที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเธอทั้งหลายก็ฉุนฉื่นเหมือนกัน มีอยู่ ๕ ประการนี้ คือ

๑) พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร

^{๒๗} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๓๗-๓๙/๕๔๗.

^{๒๘} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๕๑-๖๖/๕๔๙-๕๕๑.

^{๒๙} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๕-๑๔๓/๕๕๘-๕๖๐.

- ๒) พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง
- ๓) พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย
- ๔) พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์
- ๕) มีเมตตาจิตพูดหรือมีโทสะพูด

บุคคลอื่นเมื่อพูด จะฟังพูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควรก็ตาม จะฟังพูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ตาม จะฟังพูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคายก็ตาม จะฟังพูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ก็ตาม จะฟังมีเมตตาจิตพูดหรือมีโทสะพูดก็ตาม ในข้อนั้น ธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผันเราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่’^{๓๐}

การพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปียวาจา นั้นจะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้คือ ๑) เว้นจากการพูดเท็จ ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด ๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๒.๒.๓ อรรถจริยา คือ การประพฤติให้เป็นประโยชน์ทั้งฝ่ายตนเองและคนอื่น

การประพฤติให้เป็นประโยชน์ทั้งฝ่ายตนเองและคนอื่น หมายความว่า ต้องไม่ให้เสียประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ผู้บริหารต้องพัฒนาตนเองหรือสร้างฐานะของตนให้มั่นคงเสียก่อน และในขณะเดียวกันก็ไม่ละเลยประโยชน์ของเพื่อนร่วมงาน หรือของคนรอบข้างหรือประโยชน์ที่เป็นสาธารณชนทั่วไป เช่น เข้าร่วมกิจกรรมส่วนรวมอย่างสม่ำเสมอ ตามโอกาส อันควร ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนฝ่ายเดียว การทำอย่างนี้จะทำให้เพื่อนร่วมงานและคนรอบข้างเกิดความประทับใจ แสดงถึงความมีน้ำใจของผู้บริหาร หรือผู้นำองค์กร ผู้นำครอบครัว เมื่อถึง คราวต้องทำประโยชน์ตนบ้างที่ต้องใช้คนช่วยเป็นจำนวนมาก ก็สามารถที่จะขอกำลังความช่วยเหลือจากเพื่อนร่วมงานและคนรอบข้างได้ และคนเหล่านั้นก็พร้อมที่จะช่วยเหลืออย่างภูมิใจอย่างเต็มที่ หรือถึงแม้ว่าการทำเพื่อประโยชน์ของคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ก็เป็นการประพฤติประโยชน์ในความหมายนี้เหมือนกัน

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงทำเป็นตัวอย่างมาแล้วตอนที่พระองค์ทรงบำรุงภิกษุอาพาธรูปหนึ่ง พระองค์เห็นภิกษุอาพาธถูกพวกภิกษุทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง จึงเสด็จไปช่วยทำขาร่างกายแล้วแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟัง หลังจากนั้นพระองค์จึงตรัสพระดำรัสว่า ใครต้องการหรือปรารถนาจะอุปฐากพระองค์ขอให้อุปฐากภิกษุอาพาธ แล้วรับสั่งให้ภิกษุดูแลกันและกันเพราะว่าพวกเราได้สละครอบครัวญาติพี่น้องมาแล้ว ถ้าเราไม่ดูแลกันใครจะมาดูแล^{๓๑}

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐

^{๓๑} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), นิเทศธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙๒.

๒.๒.๔ สมานัตตตา การวางตนให้เสมอต้นเสมอปลาย

การนำตนเข้าไปเชื่อสมานกับคนอื่น หรือการวางตนให้เสมอต้นเสมอปลายกับคนอื่นไม่ว่าจะเป็นคนในครอบครัว เพื่อนร่วมงาน ร่วมสถาบันต่างๆ ในอาฬวกสูตร ตอนที่พระองค์ไปทรมานอาฬวกยักษ์คุราย พระองค์ทรงทำตามที่ยักษ์สั่ง คือ ยักษ์สั่งให้ทำอะไรพระองค์ก็ทำตาม คือ ตอนแรกพระองค์ประทับอยู่ในที่พักของยักษ์ ยักษ์จึงสั่งให้พระองค์ออกมาจากที่พัก พระองค์ก็เสด็จออกมา ยักษ์สั่งให้พระองค์เข้าไป พระองค์ก็เสด็จเข้าไป ทำอย่างนี้ถึงสามครั้ง ครั้งที่สี่ยักษ์สั่งพระองค์เหมือนเดิมแต่พระองค์ไม่ยอมทำตามแล้วบอกกับยักษ์ว่า เธอจะทำอะไรก็ตามฉันจะไม่ออกไปอีกแล้ว ยักษ์พูดว่า เขาจะจับพระองค์ที่เท้าแล้วขว้างไปปากผึ่งมหาสมุทรด้านโน้น พระองค์ตรัสว่า ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก พระองค์ยังไม่เห็นใครที่จะทำกับพระองค์ได้อย่างนั้น ว่าแล้วจึงสั่งให้ยักษ์ทำในสิ่งที่อยากทำ ยักษ์เห็นว่าคงทำอะไรพระพุทเจ้าไม่ได้จึงถามปัญหากับพระองค์ พระองค์แก้ปัญหาได้จนทำให้อาฬวกยักษ์พอใจและยอมเป็นสาวก^{๓๒}

พระราชสุทธินิยามมงคล (จรัญ จิตตโม) ได้กล่าวถึง สังคหัตถุธรรม คือ ธรรมสำหรับประพฤติปฏิบัติ เมื่อผู้ครองเรือนดำเนินได้ก็ย่อมเป็นทางแห่งการตั้งตนได้ในปัจจุบัน ต่อจากนั้นพึงบำเพ็ญธรรมแก่เพื่อน มิตรสหาย ซึ่งจะเป็นเหตุจูงใจให้มิตรสหายให้นิยมรักใคร่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นแก่ตนเองหรือครอบครัว เพราะหลักมีอยู่ว่าคนเรานั้นจะอยู่โดยลำพังแต่ผู้เดียวหาได้ไม่ จำต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเหลือการงานกันบ้าง เพื่อแลกเปลี่ยนสรรพสินค้ากันบ้าง แต่กิจกรรมเหล่านี้จะสำเร็จได้ก็เพราะการสงเคราะห์อนุเคราะห์กันและกันเป็นปัจจัยหลัก อันนี้คือการตั้งตนอยู่ในสังคหัตถุธรรมนั่นเอง สังคหัตถุธรรม ได้แก่ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ท่านกำหนดหลักที่ควรประพฤติไว้เป็น ๔ ดังนี้

๑. ทานให้ (ทาน) ทางใดเล่าจะประเสริฐเท่าทานโดยสละให้ปันตามสมควร

๒. พุดไพเราะ (ปิยวาจา) การพูดดียอมเป็นศรีแก่ตน การพูดชั่วยอมเป็นภัยแก่ตน การพูดไพเราะเป็นหลักอันหนึ่งที่ผู้ครองเรือนไม่ควรละเว้น

๓. ประพฤติประโยชน์ (อตถจริยา) จำต้องระวังการประพฤติอีกด้วย เพราะถ้าทำสิ่งที่เกิดโทษแล้วก็ทำลายผลที่จะได้สงเคราะห์กันและกันเสีย การที่จะประพฤติประโยชน์คือชวนชวนช่วยเหลือผู้อื่น หรือบำเพ็ญสาธารณประโยชน์นั้นมี ๒ ทาง คือ ทำทางกาย และทำทางวาจา

๔. วางตนเสมอ (สมานัตตตา) คือ การวางตนหรือปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทุกชั้นทุกวัยที่เรียกกันว่า ไม่ถือตัว

หลัก ๔ ข้อ ดังกล่าวมาย่อมควบคุมสามัคคีของโลก ให้ยั่งยืนจีรังกาล สมานไม่ตรีภาพให้ไพบุลย์ ซึ่งท่านเปรียบเสมือนเพลารถคุมล้อรถให้แน่นขณะแล่นไป^{๓๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของ สังคหะ ว่าวิธีสงเคราะห์หมายถึงวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น พุดง่ายๆ สังคหัตถุก็คือเทคนิควิธีทำให้คนรักหรือมนต์ผู้ใจคนนั่นเอง มี ๔ ประการ คือ

^{๓๒} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๑/๕๔๕.

^{๓๓} พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตตโม), กฎแห่งกรรม ธรรมปฏิบัติ เล่มที่ ๒๐, เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๘, แหล่งที่มา : <http://www.fungdham.com/rule-of-fate.html>

๑) ทาน คือ การให้ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่กันสืบต่อไป ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจูงใจให้ยอมตาม

๓) อัตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔) สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตนเสมอดันเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ๔ ต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๓๔}

จากองค์ประกอบของสังคหวัตถุข้างต้น สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ ๑) ทาน การให้ทั้งวัตถุสิ่งของและให้คำแนะนำความรู้ ๒) ปิยวาจา การใช้วาจาที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ๓) อัตถจริยา การเอาตัวเข้าช่วยเหลือเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น และ ๔) สมานัตตตา การร่วมทุกข์ร่วมสุข ไม่แบ่งแยก ไม่เลือกปฏิบัติ และการวางตนเหมาะสม

๒.๓ ประโยชน์ของสังคหวัตถุ ๔

๒.๓.๑ ประโยชน์ของการให้ทาน

ประโยชน์ของการให้ทาน ในพระพุทธศาสนา แบ่งได้ ๓ ระดับคือ

๑) ประโยชน์ระดับต้น คือสิ่งที่บุคคลพึงมี พึงได้ในปัจจุบัน กล่าวคือประโยชน์ที่จะได้รับในชาตินี้ เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง สุขภาพอนามัย ความมีศิลปวิทยา ยศฐาบรรดาศักดิ์ ญาติมิตรสหาย และความผาสุกอย่างอื่นที่มนุษย์พึงมีพึงได้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของโลกธรรมที่จำเป็นสำหรับฆราวาสวิสัย แม้จะเป็นเรื่องของวัตถุ แต่ความสุขที่เกิดจากวัตถุเหล่านี้ก็เป็นหนทางแห่งการแสวงหาความสุขที่ดี ละเอียดและเป็นบรมสุขในระดับต่อไปได้ เพราะถ้าหากบุคคลไม่ได้รับความสุขหรืออานิสงส์แห่งการทำบุญให้ทาน หรือการกระทำของตน ความพยายามเพื่อไปสู่สภาวะที่สูงกว่าที่เป็นอยู่ย่อมไม่อาจจะเกิดขึ้นได้

๒) ประโยชน์ระดับกลาง เป็นจุดหมายที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เป็นประโยชน์ในด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจ สัมปรายิกัตถะประโยชน์ ๔ ประการ ประกอบด้วยศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ถึงพร้อมด้วยศีล คือรักษากายวาจาเรียบร้อย ถึงพร้อมด้วยการบริจาค คือสละแบ่งปันและถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ

ทานในระดับนี้ อยู่ในระดับที่สูงกว่าระดับวัตถุหรือความสุขทางร่างกาย กล่าวคือเป็นจุดหมายที่เน้นเรื่องของจิตใจ เป็นการพัฒนาจิตใจเพื่อไปสู่ระดับที่สูงขึ้น เพราะนอกจากทรัพย์สมบัติ

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๑.

ชื่อเสียงเกียรติยศในโลกปัจจุบันนี้แล้ว ทานในระดับนี้ จะเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อการเข้าถึง
 สวรรค์โลกสวรรค์อันเป็นสัมปรายภพ

๓) ประโยชน์ขั้นสูงสุด คือประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือความเป็นผู้รู้
 แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่มีกิจที่จะต้องทำอีกต่อไปแล้ว การ
 ดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงจุดหมายขั้นนี้ ก็คือการดำเนินตามทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อัน
 เป็นทางสายกลางระหว่างความหลงมัวเมาในกามสุข และการปฏิบัติตนให้ลำบากโดยเปล่าประโยชน์

ทานในกระบวนการพัฒนาตามหลักอริยมรรค ๘ นี้ ปรากฏอยู่ ๒ ระดับคือ ในระดับ
 ปัญญา กล่าวคือสัมมาทิฐิ ที่หมายถึงความรู้ในสิ่งที่เบญจกัณฐกและกัณฐกมูล กับอภิสกและอภิสกมูลและ
 เห็นไตรลักษณ์ ความรู้ว่า ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล (สัมมาทิฐิกะ) เป็นต้นและรู้ว่าการปฏิบัติตาม
 บุญญกิริยานั้นซึ่งถือว่าเป็นความไม่ประมาทและบุคคลสามารถยึดประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้ด้วยบุญญกิริยา
 กล่าวคือทาน ศีล และภาวนา จึงเป็นสัมมาทิฐิอันเป็นส่วนปัญญาในกระบวนการพัฒนาตามขั้นตอน
 ของมรรคและเป็นความรู้ชอบตามหลักพุทธจริยศาสตร์

ทานระดับปัญญากล่าวคือสัมมาทิฐิที่หมายถึงเห็นไตรลักษณ์ ปรากฏอย่างชัดเจนใน
 เวลามสูตรเริ่มจากการจำแนกผลแห่งทานจากระดับพื้นฐานไปถึงระดับสูงที่สุด ซึ่งทานในระดับสูงสุด
 และมีผลมากที่สุดคือทานที่บุคคลเจริญอนิจจังสัญญา และทานดังกล่าวนี้เอง เป็นทานในระดับที่เป็น
 สัมมาทิฐิเพราะมองเห็นไตรลักษณ์และปฏิเสธสมุปปาทังความว่า

...ทานที่บุคคลเชื่อเชียวทานผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิผู้เดียวบริโภค มีผลมากกว่าทานที่เวลามา
 พราหมณ์ให้แล้ว ทานที่บุคคลเชื่อเชียวให้ทานผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิร้อยทานบริโภค มีผลมากกว่าทานที่
 บุคคลเชื่อเชียวให้ทานผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิผู้เดียวบริโภค ฯลฯ...ทานที่บุคคลเชื่อเชียวให้ทานผู้ถึงพร้อม
 ด้วยทิฐิผู้เดียวบริโภค มีผลมากกว่าทานที่เวลามาพราหมณ์ให้แล้ว ... ทานที่บุคคลเจริญเมตตาจิต
 โดยที่สุดแม้เพียงเวลาสุดดมของหอม มีผลมากกว่าทานที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ งด
 เว้นจากปาณาติบาต ... และทานที่บุคคลเจริญอนิจจังสัญญาแม้เพียงเวลาถัดนิ้วมือ มีผลมากกว่าทานที่
 บุคคลเจริญเมตตาจิตโดยที่สุดแม้เพียงเวลาสุดดมของหอม^{๓๕}

อีกระดับหนึ่งคือในระดับของศีลหรือการกระทำทางกาย วาจา ได้แก่ การเจรจาชอบ การ
 กระทำชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ ทานในระดับนี้เป็นวิริยทานกล่าวคือให้ทานด้วยเจตนาเป็นเหตุงด
 เว้นจากการกระทำชั่วทางกาย ทางวาจา หรือเรียกว่าสมาทานวิริย

ทานในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามีแนวคำสอน ๒ ระดับ คือ คำสอนแนวสังฆธรรม
 และคำสอนแนวศีลธรรม ส่วนเรื่องทานรวมอยู่ในคำสอนแนวศีลธรรม ซึ่งมีที่มาหลายพระสูตร โดย
 ส่วนมากพระองค์สอนเรื่องทานแก่กลุ่มอาศาริกคือผู้ครองเรือนเพื่อพอกจิตให้สะอาดก่อนแสดงอริยสัจ

ประเภทของทานนั้นจำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ ๔ ประเภท โดยจัดแบ่งตามผู้รับ จัดตาม
 สิ่งของที่ให้ทาน จัดตามเป้าหมายและจัดตามลักษณะวิธีการให้ทาน ส่วนองค์ประกอบของทานมี ๓
 คือผู้รับทาน ผู้ให้ทานและวัตถุทาน ผู้รับทานนั้นไม่มีขอบเขตประมาณ ขึ้นอยู่กับผู้ให้ทานเป็นสำคัญว่า
 จะเลือกเฟ้นให้อย่างไร สำหรับวัตถุทานต้องประกอบด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์และสร้างสรรค์ มิใช่ให้สิ่ง
 ทำลาย โดยความสำคัญคือ ให้ด้วยเจตนาบริสุทธิ์

^{๓๕} อด.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๔๘-๔๔๙

เหตุที่ทำให้บุคคลต้องทำบุญให้ทานโดยหลักก็คือเพื่อต้องการมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เมื่อต้องการสิ่งเหล่านี้จึงได้เกิดมีพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานในชั้นต่างๆ ตั้งแต่ระดับ ทานบารมี อุทานบารมีและปรมัตถทานบารมี พระพุทธองค์ทรงแสดงทานกถาแก่นุชน้อยทั้งหลาย เพื่อให้บรรลุประโยชน์เหล่านี้กล่าวคือประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และปรมัตถ ประโยชน์โดยจัดทรงแสดงทานมัยเป็นอันดับแรก เพื่ออบรมศีล และเจริญปัญญา ดำเนินชีวิตอย่าง ผาสุกและถึงเป้าหมายคือความพ้นทุกข์ต่อไป

๒.๓.๒ ประโยชน์ของปิยวาจา คือคำที่ไพเราะอ่อนหวาน

ประโยชน์ของปิยวาจา คำพูดที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดในสิ่งที่ประกอบด้วยคุณประโยชน์ พูดด้วยจิตเมตตา ก่อนที่จะพูดจึงต้องคิดว่า จะพูดอะไร พูดกับใคร พูดไปทำไม พูดไปแล้วเขาจะได้รับ ประโยชน์อะไรบ้าง และที่สำคัญประเภทของถ้อยคำที่พูดด้วยความรัก จึงต้องประกอบด้วย

๑) เป็นความจริง ตามประสาทสัมผัสของตน คือ พูดตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้ มา เมื่อเห็นว่ามีประโยชน์แก่ผู้ฟังก็พูดเรื่องนั้นให้ฟัง

๒) เป็นคำสร้างสามัคคี คือ เรื่องที่นำมาพูดจะต้องมีลักษณะประสานสามัคคี ส่งเสริม ความสามัคคี และกระชับสามัคคี ตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล

๓) เป็นถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน คือ ฟังแล้วสบายหู สบายใจ สุขใจ ปลื้มใจ เพราะได้ ฟังถ้อยคำที่สะท้อนจากใจอันประกอบด้วยความรัก ความเมตตาจากผู้พูด

๔) เป็นคำที่มีสารประโยชน์ คือ เป็นคำพูดที่เกิดจากการตั้งคำถามดังกล่าว ดังนั้น การพูด ในลักษณะนี้จึงต้องดูว่า เรื่องนั้นเป็นเรื่องจริงไหม เป็นเรื่องดีไหม เป็นธรรมไหม ถึงเวลาที่ควรพูดเรื่อง นั้นหรือไม่ พูดไปแล้วเขาสามารถได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ บางครั้งแม้คนฟังจะไม่ชอบใจ แต่เมื่อ เห็นว่าเป็นประโยชน์ทรงสอนให้รู้กาลที่จะพูดเรื่องนั้น^{๓๖}

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเมื่อกล่าวโดยสรุปก็เป็นเรื่องของ กาย วาจา ใจ พระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่าคนแต่ละคนเกิดมามี มุขสัตติ คือ หอกคือปากมาทุกคน ปัญหาว่าเขาจะใช้หอกนั้นไป ในทางไหนเท่านั้นเอง เนื่องจากมนุษย์เรานั้น เป็นสัตว์โลกที่ยากต่อการทำความเข้าใจอย่าง เพราะ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มากด้วยมารยา แข่งดี โอ้อวด มานะ เสแสร้งเป็นต้น การพูดที่เป็นปิยวาจาจึงต้อง ออกมาจากจิตที่ ประกอบด้วยความรักความเมตตาต่อผู้ที่ตนพูดด้วย วาจาเปล่งออกมาอย่างไร ใจ ต้องคิดอย่างนั้นด้วย คือวาจาเป็นเช่นเดียวกับใจ ใจเป็นเช่นเดียวกับวาจา หรือพูดอย่างที่คิด คิดอย่าง ที่พูด และตัวความคิดนั้นเองจะต้องมีเมตตาเป็นหลักจิต เพื่อให้การพูดและแม้การกระทำ ประกอบด้วยเมตตาก่อนจะพูดจึงต้องคิดว่า จะพูดอะไร พูดกับใคร พูดไปทำไม พูดไปแล้วเขาได้รับ ประโยชน์อะไรบ้าง ประเภทของถ้อยคำที่พูดด้วยความรัก ต้องประกอบด้วย

๑) เป็นความจริง ตามประสาทสัมผัสของตนคือพูดตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้มา เมื่อเห็นว่ามีประโยชน์แก่ผู้ฟังก็พูดเรื่องนั้นให้ฟัง

๒) เป็นคำสร้างความสามัคคี เรื่องที่นำมาพูดจะต้องมีลักษณะประสานสามัคคี ส่งเสริม สามัคคีและกระชับสามัคคี ตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล

^{๓๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๗๗-๑๘๐

๓) เป็นถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ฟังแล้วสบายหู สบายใจ สุขใจ ปลื้มใจ เพราะได้ฟัง ถ้อยคำที่สะท้อนจากใจอันประกอบด้วยความรัก ความเมตตาจากผู้พูด

๔) เป็นคำที่มีสารประโยชน์ อันเป็นคำพูดที่เกิดจากการตั้งคำถามดังกล่าว ดังนั้น การพูดในลักษณะนี้จึงต้องดูว่า เรื่องนั้นเป็นเรื่องจริงไหม เป็นเรื่องดีไหม เป็นธรรมไหม ถึงเวลาที่ควรพูดเรื่องนั้นหรือไม่ พูดไปแล้วเขาสามารถได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ บางครั้งแม้คนฟังจะไม่ชอบใจ แต่เมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์ทรงสอนให้รู้กาลที่จะพูดเรื่องนั้น

ดังพระดำรัสที่ตรัสว่า

“อนึ่ง ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

รู้ว่าจากที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่ง ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้ เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย” ^{๓๗}

๒.๓.๓ ประโยชน์ของอรรถจริยา

ประโยชน์ของอรรถจริยา คือ การประพาดิตนให้เป็นโยชน์ หมายความว่า การทำตนให้มีค่า ไม่ว่าเราจะสูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นเพียงแค่คนธรรมดา แต่ว่ามีค่าต่อสังคม ก็ถือว่าเขาผู้นั้นทำตนให้เป็นมนุษย์ทำตนให้เป็นสัตว์ประเสริฐ อรรถจริยามีความหมายเป็น ๒ ประการ คือ

๑) การประพาดิตนไม่ให้เดือนร้อน

๒) การไม่เบียดเบียนผลประโยชน์ของบุคคลอื่น

การบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณะเป็นต้น อรรถจริยาเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและต่อผู้อื่น ไม่เล็งเห็นประโยชน์ของตนจนก้าวล่วงเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อสนองความต้องการของตน ดังที่พระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “บุคคลไม่ควรทำประโยชน์ตนให้เสียไป (แม้แต่น้อย) เพราะประโยชน์ผู้อื่นแม้มาก (ต่อเมื่อ) รู้แจ้งประโยชน์ตนก่อนแล้ว จึงควรชวนช่วยในประโยชน์ผู้อื่น” ^{๓๘}

อรรถจริยา คือการประพาดิกระทำให้สิ่งที่เป็นประโยชน์ ในทางปฏิบัติแล้ว การให้ การพูดด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานก็เป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนอื่นอยู่แล้ว ขอบข่ายของคำว่า อรรถจริยา จึงเริ่มต้นจากการทำอะไรก็ตามที่สามารถอำนวยผลประโยชน์ความสุขให้แก่คนอื่นได้โดยที่สุด แม้แต่การงดเว้นไม่กระทำในลักษณะเป็นการหักราน ทำลายผลประโยชน์ที่คนอื่นควรจะได้ หรือได้แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อกล่าวโดยสรุปตามสถานะของคนแต่ละ

^{๓๗} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๗๗-๑๘๐.

^{๓๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๗.

คนแล้ว ขอบข่ายของการทำประโยชน์สามารถกระจายออกเป็น ๓ ทางใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ๑) พยายามไม่ทำสิ่งที่เป็นอันตรายต่อต้นสังกัดของตน โดยพยายามทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ๒) ไม่ทำตนให้เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม แต่พยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ๓) ในฐานะที่ตนเป็น ซึ่งการเป็นของแต่ละคนนั้นไปสัมพันธ์กับชั้นยศ ตำแหน่ง กาล สถานที่ เป็นต้น ซึ่งต้องปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน ภาระหน้าที่ กาล สถานที่นั้นๆ ตามสมควรแก่จุดที่ตนเข้าไปสัมพันธ์อยู่ในขณะนั้นๆ^{๓๙} เช่นนี้ถือว่าเป็นผู้ตั้งมั่นที่จะบำเพ็ญประโยชน์ตนเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม เมื่อต้องเกี่ยวเนื่องด้วยบุคคลอื่น

ในทางปฏิบัติแล้ว การให้ การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ก็เป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและคนอื่นอยู่แล้ว ขอบข่ายของคำว่าอัตถจริยา จึงเริ่มต้นจากการกระทำอะไรก็ตาม ที่สามารถอำนวยประโยชน์ ความสุขให้แก่คนอื่นได้ โดยที่สุจริตแม้แต่การงดเว้นไม่กระทำในลักษณะเป็นการหักราน ทำลายผลประโยชน์ที่คนอื่นควรจะได้ หรือได้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อกล่าวสรุปตามสถานะของคนแต่ละคนแล้ว ขอบข่ายของการทำประโยชน์สามารถกระจายออกไป ๓ ทางใหญ่ๆ ด้วยกันคือ

๑) ในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว ตระกูล บ้านเมือง พยายามไม่ทำสิ่งที่เป็นอันตรายต่อต้นสังกัดของตน โดยพยายามทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองครอบครัว วงศ์สกุล

๒) ในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ไม่ทำตนให้เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม แต่พยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิก

๓) ในฐานะที่ตนเป็น ซึ่งการเป็นของคนแต่ละคนนั้นไปสัมพันธ์กับชั้น ยศ ตำแหน่ง กาล สถานที่ กรณี เป็นต้น ซึ่งต้องปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน ภารกิจหน้าที่ กาล สถานที่นั้นๆ ตามสมควรแก่จุดที่ตนเข้าไปสัมพันธ์อยู่ในขณะนั้นๆ^{๔๐}

๒.๓.๔ ประโยชน์ของสมานัตตตา

ประโยชน์ของสมานัตตตา คือการวางตัวอย่างเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวให้ถูกต้องตามกาลเทศะไม่ใช่ว่าตัวเองได้ดิบได้ดีก็ลืมเพื่อนพ้องน้องพี่ ญาติสนิทมิตรสหายที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลเรา มีความหมาย ๒ ประการ คือ ๑) การวางตัวในสถานะ เช่น การวางตัวในครอบครัว การวางตัวในสังคม เป็นต้น ๒) การประพฤติตนอยู่ในความเสมอภาค เช่น การไม่เอาไรต์เอาเปรียบเพื่อนสนิทมิตรสหาย ไม่ข่มขู่ ไม่พ้องนาย ไม่ขายเพื่อน เป็นต้น

การวางตนได้ดี เหมาะสม ไม่ถือตัว จึงถือว่าเป็นคุณลักษณะของกัลยาณมิตรประเภทร่วมทุกข์ ร่วมสุข คือ วางตนเสมอต่อคนทั้งหลาย แม้ว่าสถานการณ์บางอย่างจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงมีความมั่นคง ตลอดถึงการวางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของตน กาล สถานที่ กลุ่มคน บุคคล เหตุผล ที่เราใช้กันอยู่คำหนึ่งว่า สมควรแก่ฐานะนุรูป เป็นการนำตนเข้าไปประสานโดยมีพื้นฐานอยู่ที่การยอมรับนับถือสถานะของกันและกัน แล้วปฏิบัติให้เหมาะสมสอดคล้องแก่กรณีดังกล่าว

สมานัตตตา คือการวางตนเสมอต้นเสมอปลาย วางตนเสมอในคนทั้งหลาย เป็นคุณลักษณะของกัลยาณมิตรประเภท “ร่วมทุกข์ร่วมสุข” คือวางตนเสมอต่อคนทั้งหลาย แม้ว่าจะ

^{๓๙} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), นิเทศธรรม, หน้า ๒๔๘-๒๔๙.

^{๔๐} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), นิเทศธรรม, หน้า ๒๒๑.

สถานการณ์บางอย่างจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงมีความมั่นคง ตลอดถึงวางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของตน กาล สถานที่ กลุ่มคน บุคคล เหตุผล ที่เราใช้กันอยู่คำหนึ่งว่า “สมควรแก่ฐานานุรูป” เป็นการนำตนเข้าไปประสานโดยมีพื้นฐานอยู่ที่การยอมรับ นับถือสถานของกันและกันและปฏิบัติให้เหมาะสมสอดคล้องแก่กรณีดังกล่าว

สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ ๔ เป็นการสังเคราะห์ด้วยหลักธรรม คือปัจจัยภายนอก คือ การให้การเสียสละ เอื้อเฟื้อแบ่งปัน เพื่อประโยชน์ต่อบุคคลอื่น เป็นการให้ที่ประกอบด้วยเจนาที่ดี เช่นการให้ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต ๒) ปิยวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน พูดความจริงใจ พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ พูดแต่คำที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่พูดคำหยาบ ซึ่งการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจานั้นจะต้องพูดโดยยึดเกณฑ์คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๓) อตถจริยา การประพฤติที่อำนวยความสะดวกประโยชน์ความสุขให้แก่คนอื่นได้โดยที่สุด แม้แต่การงดเว้นไม่กระทำในลักษณะเป็นการหักรานทำลายผลประโยชน์ที่คนอื่นควรจะได้ หรือได้แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๔) สมานัตตตา คือการวางตัวอย่างเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวให้ถูกต้องตามกาลเทศะไม่ใช่ว่าพอตัวเองได้ดิบได้ดีก็ลืมเพื่อนพ้องน้องพี่ ญาติสนิทมิตรสหายที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลเรา คือ การวางตัวในสถานะ

๒.๔ หลักกัลยาณมิตรที่สนับสนุนสังคหวัตถุ ๔

เพื่อให้การศึกษาในครั้งนี้เป็นไปด้วยความกระชับและจำกัดเนื้อหาให้อยู่ในข่ายที่เหมาะสม ผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอความหมายของ กัลยาณมิตร โดยแบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ

๒.๔.๑ ความหมายของกัลยาณมิตร

คำว่า กัลยาณมิตร มาจากคำว่า กัลยาณ + มิตร โดยพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายว่า กัลยาณ ได้แก่ งาม ดี และ มิตร หมายถึง เพื่อน ผู้มีความเยื่อใยดีผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ^{๔๑} นอกจากนี้คำว่า มิตร หรือ มิตรียังมีความหมายตามผู้รู้ท่านวิเคราะห์ว่ามีรากศัพท์เดียวกับ คำว่า เมตตา วิเคราะห์ไว้ดังนี้ เมชชิตติ = มิตร ผู้โดยยอมรับใคร่กัน ผู้นั้นเรียกว่า มิตร มิตรเท ภวติ = เมตตา อธิยาศัยที่ใคร่ประโยชน์ซึ่งเกิดมีในมิตร เรียกว่า เมตตา อีกนัยหนึ่งว่า มิตรตสฺส เอสา ปวตตตติ = เมตตา อธิยาศัยที่ใคร่ประโยชน์ที่เป็นไปต่อมิตรเรียกว่า เมตตา^{๔๒}

ในอภิธรรมวิภังค์ปรากฏความไว้ว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า เมตตา^{๔๓}” และอีกแห่งหนึ่งคือในชุตทกนิกาย มหานิเทศได้ขยาย

^{๔๑} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑, ๒๓๔.

^{๔๒} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาภ. อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕๕.

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

ความหมายของเมตตาไว้ว่า “เมตตา ได้แก่ ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาบาท ความไม่ปองร้าย”^{๔๔}

จากความหมายตามที่กล่าวมาจะเห็นว่า กัลยาณมิตร ตามรูปศัพท์นั้นหมายถึง เพื่อนที่ดี เพื่อนที่งามหรือเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่ คุ้นเคยที่งาม เพื่อนผู้มีความเอื้อโย มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อที่ติงาม บุคคลผู้มีจิตที่หวังดี มีความรักใคร่ เป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองและผู้อื่น ความหมายตามศัพท์จะเห็นว่าท่านมุ่งเอามิตรดีที่เป็นบุคคลโดยเฉพาะ

สำหรับความหมายโดยเนื้อความนั้น กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้มีความใฝ่รู้ตั้งตนอยู่ในธรรม เป็นผู้ชี้แนะแนวทางแห่งความเจริญ สั่งสอนอบรม เป็นที่ปรึกษา เพื่อนที่ดี หนังสือ หรือสื่อหลากหลายรูปแบบที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา สิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม อ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อให้เกิดประโยชน์

จากความหมายโดยเนื้อความข้างต้นนี้ แสดงให้ทราบว่า กัลยาณมิตร นอกจากจะหมายถึง มนุษย์หรือบุคคลที่เป็นเพื่อนที่ดีแล้ว ยังหมายถึง หนังสือที่ดี ที่อ่านแล้วให้ข้อคิดที่ดี หรือให้ความรู้ที่ดีมีประโยชน์ ทั้งนี้เพราะยังมีหนังสือจำนวนมาก ที่ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านเมื่ออ่านแล้ว ทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อชีวิต ต่อโลกหรือต่อสังคม อาจจะทำให้กลายเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย ไม่ก่อให้เกิด ความคิดสร้างสรรค์ กลับเพิ่มพูนความ โลภะ โทสะ โมหะ ขึ้นในตัวผู้อ่าน เช่น หนังสือที่สอนให้ไม่รู้คุณบิดามารดา หนังสือที่สอนการทำลายล้างชีวิตเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือแม้กระทั่ง หนังสือลามก สื่อทางโทรทัศน์ อินเทอร์เน็ตที่เสนอภาพไม่สมควร ที่เพิ่มคามกิเลสแก่ผู้อ่านผู้ชม ก็ถือว่าไม่ใช่กัลยาณมิตร

สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรได้ เช่น โรงเรียนที่ดี มีความสะอาด มีระเบียบ เรียบร้อย ไม่เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค หรือไม่ปล่อยให้มีการเสพยาเสพติดภายในโรงเรียน และยังมีคุณครูที่ดีมีความรู้และคุณธรรม เป็นต้นแบบที่ดีของนักเรียนได้

ผู้ปกครองที่ดีและข้าราชการที่ดีก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรได้ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปลัดอำเภอ นายอำเภอ จนถึงผู้ว่าราชการ หรือถ้าหากเป็นข้าราชการทางการเมือง ก็เป็นข้าราชการการเมืองที่ดี เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรี จนถึงนายกรัฐมนตรีที่ดี เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ หากเป็นผู้มีความดี มีศีลธรรมแนะนำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรให้กับคนทั้งหลายได้ รวมถึงสื่อสารมวลชนที่น่าเสนอข่าวที่เป็นตรงไปตรงมา ทำให้ผู้รับสื่อได้สาระและคุณประโยชน์ โดยเป็นสื่อที่ทำให้ผู้รับมีความรู้ความเข้าใจ มีการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีงาม เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคม

สรุปจากการศึกษาความหมายจะเห็นว่า ความหมายโดยศัพท์ ท่านมุ่งเอาความหมายที่เป็นบุคคล คือจะเป็นกัลยาณมิตรได้ต้องเป็นบุคคลผู้มีน้ำใจดีงาม เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลประโยชน์ตนและผู้อื่น ส่วนความหมายโดยเนื้อหานั้นครอบคลุมไปถึงสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ พัฒนายกระดับความคิดความอ่าน ความเข้าใจที่ถูกต้องถือว่าเป็นกัลยาณมิตรทั้งสิ้นในทางธรรมแม้ยังไม่ได้ทำการช่วยเหลือแก่ผู้ใดปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม เพียงแค่เป็นผู้ยินดีในกุศลธรรม มีกายสุจริตเป็น

^{๔๔} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐.

ต้น ก็ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรแล้ว เพราะว่าผู้ยินดีในกุศลธรรมก็คือ ผู้มีกัลยาณมิตรภายในนั่นเอง โอกาสต่อไปเขาจะแสดงความเป็นกัลยาณมิตรที่เป็นรูปธรรมออกมาผ่านทางรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า การช่วยชี้แนะ บอกกล่าว สั่งสอน แม้จะไม่แสดงออกมาด้วยคำพูด การทำเป็นแบบอย่างในการเป็นผู้ยินดีในกุศลธรรม ก็ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรโดยนัยที่สมบูรณ์อยู่แล้วนั่นเอง

๒.๔.๒ ความสำคัญของกัลยาณมิตร

การได้อัตภาพเป็นมนุษย์เกิดมามีอาการครบสามสิบสองบริบูรณ์ คือเป็นปกติในทางกายภาพ แต่ในด้านความคิดความอ่าน ความเข้าใจต่อชีวิตนั้น ดูเหมือนจะต้องได้รับการปลูกฝังได้รับข้อมูลที่ดี และถูกต้อง จึงจะดำรงตนอยู่ในแนวทางชีวิตที่งดงาม ไม่เดือดร้อนจนเกินไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๔๕} ได้กล่าวไว้ว่า การได้มีคฤศค คือโชคพิเศษในการเดินทาง คนทั่วไปจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้นในการชักนำเข้าสู่ทางชีวิตที่ดีงาม การไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้น ก็ต้องอาศัยความมีกัลยาณมิตรเป็นสำคัญ เพราะว่าเมื่อมีกัลยาณมิตร มีผู้ชี้แนะนำทางที่ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้บุคคลเริ่มรู้จัก เริ่มมีความเข้าใจหรือความเห็นทางที่ถูกต้องนั้น ก็คือสัมมาทิฐิ ซึ่งจะช่วยให้เดินทางไปได้ ถ้าไม่มีกัลยาณมิตร ก็มองไม่เห็น ไม่รู้แม้กระทั่งว่าทางเดินอยู่ที่ไหน ทำให้ดำเนินชีวิตผิดพลาดได้ เหมือนนวนเวียนอยู่ในป่าหลงไปหลงมา บางทีตลอดชีวิตก็ไม่ได้เข้าสู่ทางที่ถูกต้อง กัลยาณมิตรนั้นเหมือนกับเป็นผู้ที่รู้ทางเพราะเคยเดินทางนั้นมาแล้ว หรืออย่างน้อยก็ได้เคยผ่าน ทำให้ได้รู้ว่าทางอยู่ตรงไหน สามารถไปชี้แนะและชักนำเข้าสู่ทางได้ ดังนั้น กัลยาณมิตร นี้จึงสำคัญมาก

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นถึง ความสำคัญของความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรสำหรับพระภิกษุ โดยมากพระองค์ตรัสเน้นไปที่ประโยชน์สูงสุด ซึ่งเหมาะสมกับภาวะของผู้ตั้งใจสละและอุทิศตนเข้าบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อย่างเช่น พระองค์ตรัสว่าดูก่อนอานนท์ ความมีกัลยาณมิตรเท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือเขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัชฌาติกมรรค.อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจาก โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส^{๔๖} อีกทั้งพระองค์ตรัสเกี่ยวกับการคบผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร และผู้ไม่ได้เป็นกัลยาณมิตรว่าเป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว หรือเพื่อนชั่ว เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้มิตรชั่ว และประพฤติดตามมิตรชั่วเหล่านั้น จักบำเพ็ญอภิสมจาริกธรรม เสขธรรมและศีลให้บริบูรณ์ได้ เมื่อศีลไม่บริบูรณ์จักละกาม ราคะ รูปราคะ อรูปราคะก็ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน ตรงกันข้ามเป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี หรือมีเพื่อนดี เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้แล้วจักบำเพ็ญอภิสมจาริกธรรม เสขธรรม และศีลจึงบริบูรณ์ได้ เมื่อศีลบริบูรณ์การละกามราคะ รูปราคะ หรืออรูปราคะจึงเป็นได้^{๔๗}

^{๔๕} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), **ชวนคิด พินิจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๖-๔๗.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

^{๔๗} อจ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๕๘๖.

หากดูเรื่องการคบหาจะพบว่า พระองค์ทรงย้ำเสมอว่า บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ไม่พึงคบคนต่ำช้า พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ^{๔๘} ภิคุษผู้เป็นพระเสขะ คือ ผู้ยังไม่บรรลुพระอรหันต์ปรารถนาจะบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม คือ บรรลุพระอรหันต์พระองค์ตรัสว่าไม่ทรงเห็นเหตุอื่น แม้อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายนอกตน ให้มีอุปการะมากเหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี จึงทรงเน้นว่า ภิคุษผู้มีมิตรดี ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ^{๔๙} จึงทรงแนะนำให้ภิคุษคบหาแต่ผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร มีอาชีพหมดจด ไม่เกียจคร้านกระทำการปฏิสันถาร และฉลาดในเรื่องมารยาท เพราะปฏิบัติตามคุณธรรมดังกล่าวนั้นจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๕๐} ส่วนมิตรผู้มุ่งหวังความแตกแยกกัน คอยหาแต่ความผิดข้อบกพร่อง จับผิดอยู่ตลอดเวลา ท่านเตือนว่าไม่ควรคบ ส่วนมิตรที่วางใจได้ เหมือนบุตรในไส้ ถึงผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่างพันอย่างก็ไม่แตก แยกจากกัน มิตรเช่นนั้นควรคบอย่างยิ่ง^{๕๑} นอกจากดังที่กล่าวมาแล้วพระองค์ยังทรงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า บุคคลรู้บุคคลใดว่า ผู้นั้นเช่นเดียวกับเราด้วยศีล ปัญญา และสุตะ พึงกระทำไมตรีกับบุคคลเช่นนั้น เพราะการสมาคมกับสัตบุรุษเป็นความสุขโดยแท้^{๕๒} หากคบคนเลวก็เลวตาม คบคนเสมอกันย่อมไม่เสื่อมในกาลไหน ๆ การคบคนที่ดีกว่าย่อมเจริญเร็วพลัน เพราะเหตุานั้น จงคบคนที่ดีกว่าตน^{๕๓}

ไม่เฉพาะแต่พระภิคุษเท่านั้น ที่พระพุทธรเจ้าทรงให้ความสำคัญของความมีกัลยาณมิตรยังมีการตรัสสอนถึงความสำคัญของความมีกัลยาณมิตรสำหรับคนทั่วไปด้วย โดยเฉพาะชาวบ้านยังมีหลักธรรมและพุทธานุชาตที่ย้ำถึงความสำคัญของการคบหา และการเสวนาคณติเพิ่มอีกจำนวนมาก เช่น การคบคนชั่วเป็นหนึ่งในอบายมุข ๖^{๕๔} การคบมิตรและปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรเป็นหลักอย่างหนึ่งในคำสอนเรื่องทศ ๖^{๕๕} การรู้จักเลือกคบคนตามหลักมิตรแท้มิตรเทียม^{๕๖} ในชาดกซึ่งเป็นคำสอนสำหรับคนทุกชั้นทุกประเภทโดยเฉพาะชาวบ้าน ก็มีเรื่องราว และสุภาษิตแนะนำเกี่ยวกับการคบหา หรือการเสวนาเป็นจำนวนมากเรื่องที่เด่นคือนกแขกเต้าสองพี่น้อง^{๕๗}

จะเห็นว่าการคบมิตรนั้นสำคัญมากเหมือนเข็มทิศของชีวิตเลยทีเดียวได้ หากคบคนดีก็จะดีเหมือนคนที่เราคบ หากคบคนที่ชั่วเราก็อชั่ว หรืออย่างน้อยก็ถูกมองว่ามีเพื่อนไม่ดี ความหวาดระแวงของคนรอบข้างก็จะเกิดขึ้น คนเรานั้นไม่อาจอยู่โดดๆ อยู่แบบไม่ต้องสัมพันธ์กับใครธรรมดาต้องมีการคบหากับบุคคลอื่น ขาดไม่ได้ โดยเฉพาะชีวิตแบบทางโลก แต่การคบหานั้นจะได้กัลยาณมิตรหรือปามิตรก็ต่างกันอีกทีหนึ่ง ตัวอย่างที่ดี สามารถทำให้เห็นภาพความสำคัญของกัลยาณมิตรได้ อย่างกรณีอดีตชาติของท่านพระโมคคัลลานะเถระ

^{๔๘} พุ.ปุ. (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

^{๔๙} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๕๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๖/๑๕๐.

^{๕๑} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๕๘/๕๖๐.

^{๕๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๖๙.

^{๕๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๕๗.

^{๕๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๑๙๙.

^{๕๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๕๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕๙/๔๙๗.

ท่านพระโมคคัลลานะได้เล่าถึงอดีตชาติที่เป็นคฤหัสถ์ว่า ตนได้รับผลจากการคลุกคลีกับมิตรชั่ว และการกระทำชั่วของตนเองเป็นการแสดงให้เห็นถึงผลเสียจากการไม่ได้กัลยาณมิตร ดังปรากฏในเถราปทานมีความตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าคลุกคลีมิตรชั่ว ตกอยู่ในอำนาจามราคะ มีใจโกรธเคือง ได้ฆ่ามารดาและบิดาเสียแล้ว แม้เกิดในกำเนิดใด ๆ คือ จะเป็นนรกหรือมนุษย์ก็ตามเพราะเป็นผู้มากด้วยความชั่ว ข้าพเจ้าจึงถูกทุบตีระชระตาย นี่เป็นกรรมครั้งสุดท้ายของข้าพเจ้า ภพสุดท้ายกำลังเป็นไปอยู่ กรรมเช่นนี้จักปรากฏแก่ข้าพเจ้าในเวลาจะตายแน่ในชาตินี้”^{๕๘}

ฉะนั้น บรรดาท่านผู้รู้ต่างได้ให้การรับรอง และยอมรับว่าการได้มิตรดี สำคัญต่อชีวิตมนุษย์อย่างมาก ผู้ต้องการความเจริญในการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดี ไม่มีการเบียดเบียนตนและผู้อื่น ความมีกัลยาณมิตรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่ง ในมงคลสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อความเจริญเป็นมงคลแก่ชีวิตกล่าวคือ การไม่คบคนพาล การคบหาสมาคมกับบัณฑิต หรือกัลยาณมิตรท่านได้ยกไว้เป็นอันดับแรก นี่เป็นหลักการดำเนินชีวิตทางโลกเพื่อให้อยู่สุข เป็นชีวิตที่ปลอดภัย อันดับแรกจะต้องเว้นการคบคนพาล คบหากัลยาณมิตร ส่วนในทางธรรมผู้ที่เจริญในทางธรรมถึงกับให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด ก่อนอื่นจะหนีจากความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรไปไม่ได้เช่นกัน ความมีกัลยาณมิตรคือบุญนิมิตแห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กัลยาณมิตรเป็นตัวนำ ตัวดูดสิ่งดี ๆ เข้ามาหาผู้แสวงผู้คบหา สิ่งดี ๆ ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิด ที่เกิดแล้วจักเจริญ สิ่งไม่ดีที่เกิดขึ้นแล้วจะเสื่อมไป

จากข้อความที่ได้ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า การได้กัลยาณมิตร การได้อยู่ใกล้ การได้คบหากัลยาณมิตรถือได้ว่าเป็นโชคสองชั้นของบุคคลนั้น คือ ชั้นแรกไม่ว่าจะได้มิตรดีหรือมิตรชั่วก็ถือว่ายังดีอย่างน้อยที่สุดคงจะคลายความกลัวจากภัยต่าง ๆ ได้เมื่ออยู่ใกล้กัน และทำให้การงานลุล่วงไปด้วยดี อย่างเช่น คบกันเพื่อประกอบธุรกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง トラบใดที่ยังช่วยกัน จะทำให้การงานนั้นประสบผลสำเร็จได้ คือสำเร็จประโยชน์ในปัจจุบัน ทำให้ฐานะทางสังคมดีขึ้นได้อย่างที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน นี่คือทางโลก บางครั้งหลีกเลี่ยงที่จะคบหาไม่ได้ ทั้งที่รู้ว่าผู้ที่คบด้วยนั้นเป็นปาปมิตร แต่ก็ต้องคบหา เพื่อประโยชน์บางอย่างที่ต่างฝ่ายต่างจะได้รับ

ส่วนในทางธรรมท่านได้สละประโยชน์อย่างทางโลกเขาต้องการ ไม่มีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาอีกต่อไป ท่านจึงมีความกล้าหาญมากพอ ถึงกับประกาศไว้เลยว่า หากไม่ได้ผู้มีธรรมเสมอหรือดีกว่าตนด้านคุณธรรม ความประพฤติ การไปไหนมาไหนไปผู้เดียวถือเป็นการดีที่สุด ดังพุทธภาษิตตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากบุคคลเที่ยวหาคนดีกว่าตน หรือเสมอกับตนไม่ได้ ก็ควรถือการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่นคง เพราะจะหาความเป็นเพื่อนในคนพาลไม่ได้”^{๕๙}

กัลยาณมิตรถือว่าเป็นธรรมสนับสนุนสังคหวัตถุ ๔ หรือเหตุปัจจัยภายนอกที่มีคุณค่า และสำคัญที่สุดในการแนะนำผู้อื่น รวมทั้งเป็นสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อชีวิต เพื่อให้ได้รับประโยชน์ทั้งในโลกนี้ โลกหน้าทั้งในระดับโลกียะ และโลกุตระ พร้อมทั้งเป็นแบบอย่างแห่งการเรียนรู้ และพัฒนาอย่างแท้จริงในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นถึงความสำคัญของความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรสำหรับพระภิกษุโดยมากพระองค์ตรัสเน้นไปที่ประโยชน์สูงสุด ซึ่งเหมาะสมกับภาวะของผู้ตั้งใจสละและอุทิศตนเข้าบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อย่างเช่น พระองค์ตรัสว่า

^{๕๘} พ.อ. (ไทย) ๓๒/๓๙๐-๓๙๒/๖๐-๖๑.

^{๕๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๖.

กัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือเขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัชฎาณิกมรรค...อาศัยเรา ผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจาก โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส^{๖๐}

อีกทั้งพระองค์ตรัสเกี่ยวกับการคบผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร และผู้ไม่ได้เป็นกัลยาณมิตรว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว หรือเพื่อนชั่ว เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้มิตรชั่ว และประพฤติดุตามิตรชั่วเหล่านั้น จักบำเพ็ญอภิสมัจจการกรรม เสขธรรมและศีลให้บริบูรณ์ได้ เมื่อศีลไม่บริบูรณ์จัก ละกามราคะ รูปราคะ อรูปราคะก็ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน ตรงกันข้ามเป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรดีมี สหายดี หรือมีเพื่อนดี เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้แล้วจักบำเพ็ญอภิสมัจจการกรรม เสขธรรมและศีลจึง บริบูรณ์ได้ เมื่อศีลบริบูรณ์การละกามราคะ รูปราคะ หรืออรูปราคะจึงเป็นได้^{๖๑}

นอกจากนี้ ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรยังปรากฏในหลักธรรมตามี่ต่างๆ เช่น ความมี กัลยาณมิตร เป็นหนึ่งในธรรม ๑๐ ประการ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ และน่าพอใจ หาได้ยากในโลกนี้^{๖๒} เป็นหนึ่งในธรรม ๑๐ ประการ ที่สามารถถึงความเจริญงอกงามไปพลอยในธรรมวินัยได้^{๖๓} และเป็นหนึ่งในธรรม ๖ ประการที่เทวดากราบทูลถวายว่า เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่พระภิกษุพระผู้มีพระภาค ทรงรับรองว่าเป็นอย่างนั้นได้จริง^{๖๔} อีกทั้งเป็นหนึ่งในธรรม ๕ ประการ ที่เป็นเหตุให้อายุยืน^{๖๕} ขณะเดียวกัน ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นอีกข้อธรรมหนึ่งที่เป็นไปเพื่อบรรลุประโยชน์ในโลกนี้^{๖๖}

หากกล่าวถึงการคบหา จะพบว่า พระองค์ทรงย้ำเสมอว่า บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ไม่พึงคบ คนต่ำช้า พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ ภิกษุผู้เป็นพระเสขะ คือ ผู้ยังไม่บรรลุพระอรหันต์ ปรารถนาจะบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม คือ บรรลุพระอรหันต์พระองค์ตรัส ว่าไม่ทรงเห็นเหตุอื่น แม้อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายนอกตน ให้มีอุปการะมากเหมือนความเป็นผู้มี มิตรดี จึงทรงเน้นว่า ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ^{๖๗} จึงทรงแนะนำให้ภิกษุคบ หาแต่ผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร มีอาชีพหมดจด ไม่เกียจคร้านกระทำการปฏิสันถาร และฉลาดในเรื่อง มารยาทเพราะปฏิบัติตามคุณธรรมดังกล่าวนั้นจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๖๘} ส่วนมิตรผู้มุ่งหวังความ แตกแยกกันคอยหาแต่ความผิดข้อบกพร่อง จับผิดอยู่ตลอดเวลา ท่านเตือนว่าไม่ควรคบ ส่วนมิตรที่ วางใจได้เหมือนบุตรในไส้ ถึงผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่างพันอย่างก็ไม่แตก แยกจากกัน มิตรเช่นนั้น ควรคบอย่างยิ่ง^{๖๙} นอกจากดังที่กล่าวมาแล้ว พระองค์ยังทรงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า บุคคลรู้บุคคลใด ว่า ผู้นั้นเช่นเดียวกับเราด้วยศีล ปัญญา และสุตะ พึงกระทำไมตรีกับบุคคลเช่นนั้น เพราะการสมาคมกับ

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

^{๖๑} อจ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๕๘๖.

^{๖๒} อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐.

^{๖๓} อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๒/๑๘๒.

^{๖๔} อจ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๙/๕๘๘.

^{๖๕} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖.

^{๖๖} อจ. อญญก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐, ๕๕/๓๔๔.

^{๖๗} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๖๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๖/๑๕๐.

^{๖๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๕๘/๕๖๐.

สัตบุรุษเป็นความสุขโดยแท้^{๗๐} หากคบคนเลวก็เลวตาม คบคนเสมอกันย่อมไม่เสื่อมในกาลไหนๆ การคบคนที่ดีกว่าย่อมเจริญเร็วพลัน เพราะเหตุนี้ จงคบคนที่ดีกว่าตน^{๗๑}

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญของความมีกัลยาณมิตรยังมีการตรัสสอนถึงความสำคัญของความมีกัลยาณมิตรสำหรับคนทั่วไปด้วย โดยเฉพาะชาวบ้านยังมีหลักธรรมและพุทธภาษิตที่ย้ำถึงความสำคัญของการคบหา และการเสวนาคณดีเพิ่มอีกจำนวนมาก เช่น การคบคนชั่วเป็นหนึ่งในอบายมุข ๖^{๗๒} การคบมิตรและปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรเป็นหลักอย่างหนึ่งในคำสอนเรื่องทศ ๖^{๗๓} การรู้จักเลือกคบคนตามหลักมิตรแท้มิตรเทียม^{๗๔} ในชาดกซึ่งเป็นคำสอนสำหรับคนทุกชั้นทุกประเภท โดยเฉพาะชาวบ้าน ก็มีเรื่องราวและสุภาษิตแนะนำเกี่ยวกับการคบหาหรือการเสวนาเป็นจำนวนมาก เรื่องที่เด่น คือ นกแขกเต้าสองพี่น้อง^{๗๕} จะเห็นว่าการคบมิตรนั้นสำคัญมาก เหมือนเข็มทิศของชีวิตเลยทีเดียว หากคบคนดีก็จะดีเหมือนคนที่เราคบ หากคบคนที่ชั่วเราก็ต่ำ หรืออย่างน้อยก็ถูกมองว่ามีเพื่อนไม่ดี ความหวาดระแวงของคนรอบข้างก็จะเกิดขึ้น คนเรานั้นไม่อาจอยู่โดดๆ อยู่แบบไม่ต้องสัมพันธ์กับใคร ธรรมดาต้องมีการคบหากับบุคคลอื่น ขาดไม่ได้ โดยเฉพาะชีวิตแบบทางโลก แต่การคบหานั้นจะได้กัลยาณมิตรหรือปาปมิตรก็ต่างกันอีกทีหนึ่ง ตัวอย่างที่ดี สามารถทำให้เห็นภาพความสำคัญของกัลยาณมิตรได้

นอกจากนี้ กรณีของ พระเมฆิยะ^{๗๖} พระเมฆิยะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนารูปหนึ่ง ที่เข้ามาบวชด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย แลยังมีโอกาสได้เป็นพุทธอุปัฏฐากติดตามพระพุทธเจ้าไปในที่ต่างๆ วันหนึ่งท่านพระเมฆิยะประสงค์จะไปอยู่ในป่าบำเพ็ญเพียรตามลำพังจึงกราบทูลขออนุญาตต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง เพราะพระองค์อยู่รูปเดียว ให้อาจจนกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาแทน ความจริงเหตุที่พระองค์ทรงห้ามไว้ ก็ด้วยพระประสงค์จะประวิงเวลาให้ท่านมีจิตอ่อนโยนเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร แต่เมื่อท่านยืนยันที่จะไปให้ได้ โดยยกเหตุผลว่าพระองค์ไม่ทรงมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งไม่มีการสังสมกิจที่ทำแล้ว กล่าวคือ ทรงบรรลुพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่พระเมฆิยะยังไม่ได้บรรลุธรรม จึงขออนุญาตพระองค์ ด้วยอ้างเหตุผลดังกล่าวพระองค์จึงได้อนุญาตให้ เมื่อท่านไปอยู่ตามลำพัง แทนที่จิตจะสงบเหมือนป่าที่เงียบสงัดดังที่วาดฝันเอาไว้กลับกลายเป็นว่าถูกโจร คือ อุกุศลวิตก ๓ ประการ คือ กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน) ปล้นสะดมสิ่งของคืออกุศลจิตไปโดยมาก ไม่อาจทำให้จิตได้รับความสงบเลยแม้แต่บัดเดียว เหมือนที่วาดฝันเอาไว้ ต้องกลับมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแนะวิธีสู้โจร คือ อุกุศลวิตกนั้น โดยประการแรกให้มีกัลยาณมิตรประการต่อมาให้มีศีลและอาจารย์ เมื่อจะมีเหตุที่ต้องสนทนา ให้สนทนากถาเฉพาะที่เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจ มีการปรารภความเพียร เจริญปัญญาและทรงแนะวิธีกำจัดโจร คือ กิเลสด้วยการ

^{๗๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๖๙.

^{๗๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๕๗.

^{๗๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๑๙๙.

^{๗๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๗๕} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕๙/๔๙๗.

^{๗๖} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑-๒๓๖.

เจริญอสุภกัมมัฏฐาน เพื่อละราคะ เจริญเมตตาอสุภกัมมัฏฐานเพื่อละพยาบาท เจริญอานาปานัสสติ กัมมัฏฐานเพื่อละวิตก และเจริญอนิจจสัญญาอสุภกัมมัฏฐาน เพื่อถอนอัสมิมานะ คือถอนความถือตัวถือตน บางครั้งแม้จะมีโอกาสอยู่ใกล้สิ่งที่มีคุณค่ามากที่สุด แต่กลับมองไม่เห็นคุณค่า หรืออาจเป็นเพราะสิ่งที่ดึงดูดใจอย่างอื่นมีอำนาจมากกว่า หรือเรามีจิตใจ ที่ยังอ่อนแอเกินไป เกินกำลังที่จะมองเห็นคุณค่าหากเป็นตามนี้ กัลยาณมิตรก็สำคัญ และเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ต้องอยู่ใกล้คอยรับการชี้แนะ จึงจะวางจิตวางใจ ประครองให้เดินเข้าสู่ทางที่ถูกต้องตามธรรม ไม่ให้ไหลไปตามอำนาจของกิเลส จนเกินไปตราบเท่าที่ตนยังไม่มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นกัลยาณมิตร การได้บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้

นอกจากนี้ ยังมองเห็นอีกแง่มุมหนึ่งของจิตมนุษย์เรา ที่ถูกปิดบังด้วยอวิชชาความไม่รู้ไหลไปตามอำนาจของความอยาก ดังท่านพระเมฆิยะ แม้ท่านมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมากสละทรัพย์สินสมบัติเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แล้วยังได้อยู่อยู่ปฏิบัติภาวนาจนความสะอาดแก่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดกัลยาณมิตรอย่างใกล้ชิด ถึงอย่างนั้นก็ยังมิมีเหตุผลนานาประการที่จะหนีออกห่างจากกัลยาณมิตรเช่นพระพุทธองค์ อยากออกไปปฏิบัติตามที่ใจตนเองต้องการซึ่งเป็นอาการของกิเลสชักนำโดยไม่รับฟังคำตรัสห้ามของพระองค์ จนเป็นเหตุให้บาปอกุศลครอบงำจิตยังดีที่ท่านพระเมฆิยะยังได้กลับไปหาพระผู้มีพระภาคอีก จึงได้รับการแก้ไข

ฉะนั้น บรรดาท่านผู้รู้ต่างได้ให้การรับรอง และยอมรับว่าการได้มิตรดี สำคัญต่อชีวิตมนุษย์อย่างมาก ผู้ต้องการความเจริญในการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดี ไม่มีการเบียดเบียนตนและผู้อื่น ความมีกัลยาณมิตรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่ง ในมงคลสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เปี่ยมมงคล พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อความเจริญเป็นมงคลแก่ชีวิตกล่าวคือ การไม่คบคนพาล การคบหาสมาคมกับบัณฑิต หรือกัลยาณมิตรท่านได้ยกไว้เป็นอันดับแรก นี่เป็นหลักการดำเนินชีวิตทางโลกเพื่อให้อยู่สุข เป็นชีวิตที่ปลอดภัย อันดับแรกจะต้องเว้นการคบคนพาล คบหากัลยาณมิตร ส่วนในทางธรรมผู้ที่จะเจริญในทางธรรมถึงกับให้บรรลุปาหมายสูงสุด ก่อนอื่นจะหนีจากความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรไปไม่ได้เช่นกัน ความมีกัลยาณมิตรคือบุญนิมิตแห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กัลยาณมิตรเป็นต้วนำ ตัวดูดสิ่งดีๆ เข้ามาหาผู้แสพ ผู้คบหา สิ่งดีๆ ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิด ที่เกิดแล้วจักเจริญ สิ่งไม่ดีที่เกิดขึ้นแล้วจะเสื่อมไป

จากข้อความที่ได้ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า การได้กัลยาณมิตร การได้อยู่ใกล้ การได้คบหากัลยาณมิตรถือได้ว่าเป็นโชคสองชั้นของบุคคลนั้น คือ ชั้นแรกไม่ว่าจะได้มิตรดีหรือมิตรชั่วก็ถือว่ายังดีอย่างน้อยที่สุดคงจะคลายความกลัวจากภัยต่างๆ ได้เมื่ออยู่ใกล้กัน และทำให้การงานลุล่วงไปด้วยดี อย่างเช่น คบกันเพื่อประกอบธุรกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง トラบใดที่ยังช่วยกัน จะทำให้การงานนั้นประสบผลสำเร็จได้ คือสำเร็จประโยชน์ในปัจจุบัน ทำให้ฐานะทางสังคมดีขึ้นได้อย่างที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน นี่คือทางโลก บางครั้งหลีกเลี่ยงที่จะคบหาไม่ได้ ทั้งที่รู้ว่าผู้ที่คบด้วยนั้นเป็นปาปมิตร แต่ก็ต้องคบหา เพื่อประโยชน์บางอย่างที่ต่างฝ่ายต่างจะได้รับ

ส่วนในทางธรรมท่านได้สละประโยชน์อย่างใดทางโลกเขาต้องการ ไม่มีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาอีกต่อไป ท่านจึงมีความกล้าหาญมากพอ ถึงกับประกาศไว้เลยว่า หากไม่ได้ผู้มีธรรมเสมอหรือดีกว่าตนด้านคุณธรรม ความประพฤติ การไปไหนมาไหนไปผู้เดียวถือเป็นการดีที่สุด ดังพุทธ

ภาชิตตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากบุคคลเที่ยวหาคนดีกว่าตน หรือเสมอกับตนไม่ได้ ก็ควรถือการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่นคง เพราะจะหาความเป็นเพื่อนในคนพาลไม่ได้”^{๗๗}

๒.๕ องค์ประกอบของกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา

กัลยาณมิตรผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทุกๆ ประการนั้น คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยมีพระพุทธพจน์รับรองว่า “ดูก่อนอานนท์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชาติความเกิดได้ ด้วยอาศัยกัลยาณมิตรคือเราตถาคตนั้นเทียว”^{๗๘} การที่ใครสักคนหนึ่งมีจิตหวังเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่น เพื่อเป็นบุญนิมิตในทางสร้างสรรค์ สร้างความเจริญด้านจิตใจ การชี้แนะให้คนอื่นดำรงตนอยู่ในทางที่ถูก ที่ดีงาม ชักนำให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อกุศลที่กำลังจะเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไปบุคคลผู้มีความปรารถนาอย่างนี้ จำเป็นต้องมีคุณธรรมสำหรับ ฝึกตนเองให้เหมาะสม ภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบ ฉะนั้น บุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องประกอบด้วยองค์ธรรม หรือคุณสมบัติของกัลยาณมิตรถึง ๗ ประการ คือ

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตตา จ วจนกขโม
คมภิรณจ ถล กตตา โน จภูฐานะ นิโยชเย.^{๗๙}

แปลว่า

มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง
เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ
พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำไปในอวิชชา^{๘๐}

ประการที่ ๑ ปิโย แปลว่า กัลยาณมิตรนั้น เป็นผู้น่ารัก หรือเป็นที่รัก หมายความว่าท่านประกอบด้วยเมตตา ทำให้ผู้ที่เข้าไปหานั่งใกล้รู้สึกว่ามีเพื่อน ทำให้เกิดความชุ่มฉ่ำใจ ไม่อ้างว้างว่าเหว กัลยาณมิตรที่ดีจะทำให้เกิดรู้สึกอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ทำให้พระสาวกมีความสดชื่น มีความอบอุ่นใจ มีความสบายใจ ท่านมีเมตตา ท่านมีลักษณะเป็นปิโย ก็จะมีผู้รู้สึกสบายใจ ชุ่มฉ่ำใจเหมือนมีเพื่อนดูแลอยู่ตลอดเวลา

ประการที่ ๒ ครุ เป็นที่เคารพ มีความหนักแน่น เป็นบุคคลที่อุดมด้วยปัญญาทั้งทางโลก และทางธรรมอย่างพร้อมมูล จนกระทั่งตระหนักและซาบซึ้งได้ดีว่า อะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรอะไรไม่ควร อะไรเป็นบุญอะไรเป็นบาป แล้วดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ที่เป็นบุญเป็นกุศลอย่างมั่นคงแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวต่อความยั่วยวนของสิ่งแวดล้อมที่ทำให้จิตใจตกต่ำเป็นคนรักความยุติธรรมเป็นที่สุด ไม่ว่าต่อหน้าอย่างไร ลับหลังต้องอย่างนั้น มีความเมตตากรุณาอยู่เป็นนิจกับทุกคนที่เกี่ยวข้อง คุณสมบัตินี้จะหลอมให้กัลยาณมิตรเป็นที่น่าเคารพของชนทั้งปวง

ประการที่ ๓ ภาวนีโย แปลว่า เป็นที่เจริญใจ เป็นแบบอย่างให้เราได้ เราได้ครูอาจารย์เราได้ผู้ที่ท่านมีคุณธรรม มีความประพฤติดีงาม เราก็เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า จรรโลงใจ มีกำลังใจเห็นแบบอย่าง อยากจะทำตาม ก็ทำให้มีความก้าวหน้าในชีวิต มีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงพระภิกษุเถระเป็นที่

^{๗๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๖.

^{๗๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๔.

^{๗๙} อจ. สดตก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙.

^{๘๐} อจ. สดตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๘.

เจริญใจไว้ว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการคือ “ไม่กำหนดในสิ่งที่เป็นเหตุให้กำหนดไม่ขัดเคืองในสิ่งที่เป็นเหตุให้ขัดเคือง ไม่หลงในสิ่งเป็นเหตุให้หลง ไม่โกรธในสิ่งที่เป็นเหตุให้โกรธ ไม่มัวเมาในสิ่งที่เป็นเหตุให้มัวเมา”^{๘๑} หรือ “เป็นผู้ปราศจากราคะ เป็นผู้ปราศจากโทสะ เป็นผู้ปราศจากโมหะ เป็นผู้ไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นผู้ไม่ตีตนเสมอ”^{๘๒}

ประการที่ ๔ นอกจากจะให้เกิดความรู้สึกอยู่ในใจแล้วยังออกมาเป็นรูปธรรมด้วย คือวตาดำ จ เป็นผู้สามารถว่ากล่าวตักเตือน เป็นนักพูด คือเป็นผู้ฉลาดในการใช้ถ้อยคำ นำรับฟัง มีเหตุมีผล มีหลักการ พูดถูกจังหวะ การพูดนี้เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรประสบความสำเร็จในการชักนำบุคคลผู้หลงผิด ท้อแท้ หดก่ำลั้งใจ หดความยินดีในการทำหน้าที่ ให้กลับมีความเห็นถูก มีกำลังใจ เกิดความยินดีที่จะทำหน้าที่นั้นต่อ

ประการที่ ๕ วจนุกุโม บอกกล่าวแล้วบางที่ยังไม่ชัดเจน ยังสงสัยอยู่เข้าไปซักถามเป็นผู้อดต่อถ้อยคำสูง ๆ ต่ำ ๆ ได้ คือ บุคคลผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรนั้นถึงเวลาจะว่ากล่าวสอนจำต้องว่ากล่าวสอน แนะนำ การว่ากล่าวสอน แนะนำนั้น แม้จะเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เช่น การพูดเรื่อง ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา สำหรับผู้เป็นมิชฉาธิฐิ ผู้ไม่มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจ จึงแสดงออกมาในรูปแบบของการใช้ถ้อยคำที่หยาบคาย ต่อต้านตีเถียง สำหรับผู้เป็นสัมมาทิฐิย่อมชอบใจแสดงออกมาในรูปแบบของการสรรเสริญยกย่องแสดงความพอใจเมื่อธรรมดาเป็นเช่นนี้ ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรจะต้องรู้เท่าทัน อดทนได้ ทั้งถ้อยคำที่ไม่น่าปรารถนา และถ้อยคำที่น่าพอใจ คือไม่ยินดียินร้ายจนเกินไป การอดทนต่อถ้อยคำที่ไม่น่ายินดีก็จำเป็นว่ายากยิ่งแล้ว สิ่งที่ยากยิ่งกว่าคือ การอดทนต่อสิ่งที่น่ายินดี นี่เป็นอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ สำหรับบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ผู้อดทนต่อถ้อยคำหรือเสียงนี้ ฉะนั้น บัณฑิตหรือผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องฝึกจิตของตนไม่ให้เอนเอียง คือไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือนต่อโลกธรรม ๘ ด้วยอำนาจความยินดีหรือยินร้ายให้สมตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภูเขาศีลาถ้วน เป็นแท่งเดียว ย่อมไม่สะเทือนด้วยลมฉันใดบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เอนเอียงในเพราะนิทานและสรรเสริญฉนั้น”^{๘๓}

ประการที่ ๖ คมภิรณจ กถิ กตดา เป็นผู้ทีกล่าวถ้อยคำหรือเรื่องที่ลึกซึ้งได้ คำกล่าวสอนธรรมดาสามัญก็เป็นความดีของกัลยาณมิตรอยู่ทั่วไปแล้ว แต่กัลยาณมิตรที่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะช่วยลูกศิษย์ได้อย่างแท้จริงก็คือ ผู้ที่สามารถนำให้เข้าถึงสิ่งที่ลึกซึ้งให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เราสามารถก้าวหน้าในการปฏิบัติ ถ้าเรื่องลึกซึ้งขึ้นไป ท่านไม่สามารถแนะนำได้เราก็ออยู่ในระดับธรรมดา ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ ก็ไม่เป็นไปเท่าที่ควรไปไม่ไกล หรือไม่ถึงที่สุดจึงจะต้องมีคุณลักษณะข้อที่ ๖ คือสามารถที่จะแถลงชี้แจงเรื่องลึกซึ้งได้ด้วย ในที่นี้คง หมายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้อยคำที่ควรพูดในการทำหน้าที่กัลยาณมิตร

^{๘๑} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙.

^{๘๒} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๒/๑๕๐.

^{๘๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

คือ กถาวัตถุ ๑๐^{๘๔} ถ้อยคำทั้ง ๑๐ นี้พระผู้มีพระภาคทรงรับรองว่ามีอนุภาพมากดังพระพุทธดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากเธอทั้งหลายจะพึงยก กถาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา กล่าว เธอทั้งหลายก็จะสามารถครอบงำเดชาอนุภาพของดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ที่มีฤทธิ์มากมี อนุภาพมากอย่างนี้ด้วยเดชาอนุภาพของตนได้ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอัญญเดียรธีย์ปริพาชกทั้งหลายเลย แล้ว กล่าวเป็นกถาไซ้ เธอทั้งหลายพึงครอบงำเดช แม้ของพระจันทร์ และพระอาทิตย์ผู้มีฤทธิ์มี อนุภาพมากอย่างนี้ด้วยเดชได้ จะป่วยกล่าวไปใย ถึงปริพาชกอัญญเดียรธีย์ทั้งหลายเล่า^{๘๕}

ประการที่ ๗ ข้อสุดท้าย นอกจากจะช่วยแนะนำในทางที่ดีให้ความรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึก ในทางที่ดีงามและปฏิบัติถูกต้องแล้ว อีกด้านหนึ่งก็มีกรอบในทางที่ไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นคือ โน จฏฐาเน นิโยชเย แปลว่าไม่ชักจูงในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือในทางที่เสียหาย คือป้องกันไม่ให้ทำใน สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ ทำให้เกิดความรู้สึกสบายใจ ปลอดภัยปลอดภัยขึ้นมามี จะไม่ทำให้เกิดความเสียหาย และเผลอออกไปผิดทาง ชักชวนให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็น สุข ผู้ต้องการประโยชน์จากการได้คบหามิตร พระพุทธองค์ตรัสว่าควรคบผู้มีคุณสมบัติตามที่กล่าวมา แม้จะถูกขับไล่ก็ควรเข้าไปหา ดังความในพุทธภาษิตที่ตรัสสรุปไว้ว่า “มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำไปในอฐานะในโลกนี้ ฐานะเหล่านี้ มีอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้น จักว่าเป็นมิตรผู้มุ่งประโยชน์ และอนุเคราะห์ ผู้ต้องการจะคบมิตร ควรคบ มิตรเช่นนั้นแม้จะถูกขับไล่ก็ตาม”^{๘๖}

๒.๖ ประโยชน์ของกัลยาณมิตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสถึงประโยชน์จากการได้อาศัยสัตบุรุษหรือกัลยาณมิตรว่า “เหมือนก้อน เมฆใหญ่เมื่อตกลงมาให้ข้าวกล้าทั้งปวงเจริญงอกงาม ย่อมตกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่คนหมู่มากฉันใด สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ ย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล และเพื่อสุขแก่คนจำนวนมาก ได้แก่ มารดาบิดา บุตรภรรยา ทาส กรรมกรคนใช้ มิตรและ อำมาตย์ ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว รวมถึงพระราชา เหล่าเทวดา สมณพราหมณ์”^{๘๗}

สัตบุรุษย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มารดาบิดา คือ สัตบุรุษหรือ กัลยาณมิตร มีความกตัญญูตเวทิตาเป็นเลิศ ย่อมนึกถึงบุญคุณของท่านทั้งสองเสมอ เลี้ยงดูท่านด้วยความ สุขทั้งสองทาง คือ ทางกาย มีการจัดหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยอันสมควรแก่ฐานะของ ตน ในยามท่านเจ็บไข้ได้ป่วยดูแลรักษาท่านให้อยู่เป็นสุขทางกาย และทางใจ รักษาหัวใจท่าน ไม่

^{๘๔} อปปิฉากถา (ถ้อยคำที่ชักนำไปปรารถนาน้อย) สันตภูตีกถา (...ให้สันโดษ) ปวิเวกกถา (...ให้มีความ สงัดกายและจิต) อสังสัคคกถา (...ให้ไม่คลุกคลี) วิริยารัมภกถา (...ให้ปรารถนาความเพียร) สีสกถา (...ให้ตั้งอยู่ใน ศิล) สมมตีกถา (...ให้ทำจิตให้มั่นคง) ปัญญาภกถา (...ให้เกิดปัญญา) วิมุตตีกถา (...ให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความ ทุกข์) วิมุตติญาณทัสสนกถา (...ให้เกิดความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์).

^{๘๕} อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๑.

^{๘๖} อจ. สตตก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๕๘.

^{๘๗} อจ. อญญก. (ไทย) ๒๓/๑๓๘/๒๙๗.

กระทำสิ่งอันเป็นเหตุกระทบกระเทือนจิตใจท่าน แม้กระทั่งหากท่านทั้งสองเป็นผู้มีความเห็นผิด ไม่มีความเชื่อหรือเลื่อมใสในการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น จะต้องพยายามหาอุบายวิธีให้ท่านดำเนินในทางนี้เพราะการชักนำท่านดำเนินทางนี้ถือได้ว่า เป็นการช่วยท่านอย่างแท้จริง คือท่านมีธรรมะเป็นตัวกำกับดำเนินชีวิต อันเป็นการสร้างเหตุแห่งความมั่นใจได้แน่นอนว่า มีที่พึ่งที่แท้จริง นี่คือ มารดาบิดาที่ได้ประโยชน์จากการได้อาศัยบุตรผู้เป็นกัลยาณมิตร

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บุตรภรรยา คือ สัตบุรุษจะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม มีธรรมเป็นเข็มทิศในการดำเนินชีวิตรู้จักทางที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์พร้อมทั้งประโยชน์โลกนี้และโลกหน้า ไม่แสวงหาทรัพย์ที่ได้มาโดยทุจริต ประกอบแต่กรรมที่สุจริตเลี้ยงดูบุตรและภรรยา ส่งเสริมอบรมบุตรให้มีศีลปะเพื่อใช้สำหรับการดำรงชีพ ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว โดยมีตนเป็นแบบอย่างทำให้ดูมากกว่าการสั่งสอนด้วยคำพูด และยกย่องภรรยาของตน มีธรรมข่มใจ ไม่นอกใจทั้งในที่ลับหลัง ให้เกียรติยกความเป็นใหญ่ภายในบ้านให้ของขวัญตามแต่โอกาส

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ทาส กรรมกรคนรับใช้ คือ สัตบุรุษนั้นมีพรหมวิหารธรรม ๔ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ในยามมีงานใช้ก็ใช้ ในคราวเจ็บไข้ได้ป่วยก็ช่วยดูแลรักษา ปลอ่ยให้ได้รับความบันเทิงในโอกาสที่ควรได้รับการบันเทิง ไม่ถือตัวจนเกินเหตุว่าตนเองเป็นนายจ้าง นึกถือความเป็นคน จึงเป็นเหตุให้ทาส กรรมกร คนรับใช้ทั้งหลายได้รับความสุข

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มิตรและอำมาตย์ คือ สัตบุรุษไม่นิยมเอารัดเอาเปรียบใครเวลาคบกับใคร ไม่ได้คบด้วยความหวังประโยชน์จากฝ่ายตรงกันข้ามตามที่ควรจะเป็น เป็นผู้แนะนำประโยชน์แก่มิตรสหาย เป็นที่พึ่งในยามทุกข์ยาก

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว คือ สัตบุรุษนั้นย่อมเป็นผู้มีความกตัญญูทุกเวที ย่อมนึกถึงอุปการะที่ญาติผู้ล่วงลับเคยได้สร้างไว้ หรือไม่อาจนึกถึงได้ แต่เป็นธรรมของสัตบุรุษเป็นผู้ชอบชวนชวายเป็นประโยชน์มีจิตใจกว้างขวางไม่เพียงแต่กับผู้มีชีวิตอยู่เท่านั้น ยังแผ่ถึงญาติผู้ล่วงลับได้รับความสุขจากการที่ท่านสร้างความดี

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พระราช คือ สัตบุรุษ จะไปเกิดในแว่นแคว้นไหนหรือประเทศใด พระราชาผู้ปกครองประเทศนั้นจะได้รับความสงบสุข ทำความเจริญให้เกิด เป็นที่ปรึกษาของพระราชา แบ่งเบาราชการหนักให้เบาบางลงได้ เมื่อพระราชามี

สัตบุรุษอยู่ด้วยพระองค์ย่อมดำเนินกิจกรรมบริหารประเทศได้ดี ซึ่งก็จะมีผลพวงถึงความสงบสุขประชาชนนั่นเอง จึงได้ชื่อว่า สัตบุรุษเกิดมาเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล ความสุขแก่พระราช

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เหล่าเทวดา คือ สัตบุรุษนอกจากเป็นผู้ไม่นิยมในทางชั่วแล้ว ยังยินดีในทางที่ดี เป็นกุศล เมื่อสัตบุรุษยินดีในการสร้างบุญสร้างกุศล เหล่าเทพเทวาย่อมยินดีย้อนโมทนาการสร้างความดีงามของสัตบุรุษเป็นเหตุให้เหล่าเทวดายินดีย่อมทำให้เหล่าเทวดามีความสุข ถือได้ว่าอาศัยสัตบุรุษเป็นเหตุ ทำให้เทวดาได้ที่พึ่งที่ดี

สัตบุรุษย่อมเกิดเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สมณพราหมณ์ คือ สัตบุรุษย่อมรู้วิธีปฏิบัติต่อสมณพราหมณ์ ย่อมบำรุงด้วยปัจจัยเครื่องดำรงชีพที่เหมาะสมแก่ท่าน ย่อมเข้าหาเพื่อสอบถามข้อติดขัด ขัดข้องในการดำเนินชีวิต เมื่อสมณพราหมณ์ได้รับการปฏิบัติและได้รับการบำรุงด้วยปัจจัยสี่ ย่อมอบรมสั่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในทางเจริญไม่เสื่อม ทำให้เกิดดวงจรปฏิสัมพัทธ์ทางบวทีก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

นอกเหนือจากนี้ยังมีภาสิตของเหล่าเทวดาที่กล่าวว่าบุคคลควรคบ สัตบุรุษ เพราะการคบ สัตบุรุษย่อมได้รับประโยชน์เหล่านี้คือ จะรู้แจ้งสัทธรรม^{๘๘} ไม่เป็นผู้ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา ไม่เศร้าโศก ในท่ามกลางผู้เศร้าโศก ย่อมรุ่งเรืองในท่ามกลางญาติ ย่อมไปสู่สุคติ ย่อมดำรงอยู่ได้ตลอดไป หลังจากนั้น เทวดาได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าคำของใครหนอเป็นสุภาสิต พระพุทธองค์ตรัสรับรอง คำของเหล่าเทวดาเป็นสุภาสิตโดยอ้อม แต่ให้เทวดาตระหนักกับฟังพุทธพจน์ว่า “บุคคลควรสมาคมกับ พวกสัตบุรุษเท่านั้น ความทำความสนิสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลรู้แจ้งสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”^{๘๙}

จากภาสิตนี้จะเห็นว่า การคบหาสมาคมกับเหล่าสัตบุรุษของผู้ที่ยังไม่หลุดพ้น การคบหา นั้นก็เพื่อเป้าหมายให้ตนเองดำรงอยู่ในความดีนั้นตลอดไป ในส่วนของพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมี เป้าหมายการคบกับสัตบุรุษเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะใน ความคิดของผู้หลุดพ้นแล้วจะเห็นว่าแม้การดำรงอยู่ในความดีเช่นนั้นได้ แต่ก็ไม่นั่นนอน ถือว่าเป็น ความทุกข์ชนิดหนึ่ง สู้การหลุดพ้นจากทั้งดีและไม่ดีไม่ได้

เนื้อความข้างต้นเป็นการยืนยันได้ว่า การได้คบกับสัตบุรุษนั้นมีแต่เอื้อเพื่อและเกื้อกูลแต่ ประโยชน์ให้แก่ผู้ใกล้ชิด นับแต่ประโยชน์ภพนี้และภพหน้า กระทั่งประโยชน์สูงสุดคือการได้หลุดพ้น จากทุกข์ทั้งปวงเหมือนดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าอีกแห่งหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัย สัตบุรุษแล้วพึงหวังได้ อานิสส (ประโยชน์) ๔ ประการ คือเจริญด้วยอริยศีล เจริญด้วยอริยสมาธิ เจริญด้วยอริยปัญญา และเจริญด้วยอริยวิมุตติ”^{๙๐} ในประวัติพระพุทธศาสนา พระองค์ลิลิตเถระถือ ได้ว่าเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดมากเรื่องหนึ่ง ชีวิตในเบื้องต้นท่านไม่ได้อาศัยบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรจึง หลงกระทำความผิดโดยการฆ่าคนถึง ๙๙๙ คน ภายหลังท่านโชคได้อาศัยพระพุทธเจ้าเป็น กัลยาณมิตรให้จึงหลุดพ้นจากวงจรชีวิตที่โหดร้าย กลับได้ชีวิตที่ประเสริฐ

บุคคลนอกจากจะได้รับประโยชน์จากการอาศัยกัลยาณมิตรดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วผู้ทำ หน้าที่กัลยาณมิตรเอง ก็ได้รับอานิสสเช่นกัน

๒.๗ คุณค่าของกัลยาณมิตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

กัลยาณมิตรนั้นมีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวดึงดูดเป็นตัวชักนำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้หวัง ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ทางโลกหรือทางธรรมหากได้กัลยาณมิตรคอยชี้แนะ เป็นผู้กำกับให้ ชีวิตเบื้องต้นดำเนินไปด้วยดี แม้ในเบื้องต้นอาจมีอุปสรรคมาขวางบ้าง กัลยาณมิตรก็เปรียบเหมือนมี กำแพงสองข้างทางที่คอยกันกั้นอุปสรรคและสิ่งไม่ดีที่จะมาถึงตัว อีกทั้งช่วยห้ามตนเองไม่ให้เดิน ออกไปหาสิ่งเหล่านั้น ช่วยให้การดำเนินการไปสู่เป้าหมายได้สะดวก ในทางธรรม กัลยาณมิตรมีคุณค่า ทั้งในฐานะที่เครื่องหมายเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยใคร่ขอ นำเสนอคุณค่าของกัลยาณมิตรเป็น ๔ ประการ ได้แก่ คุณค่าของกัลยาณมิตรในฐานะที่เป็นนิมิตแห่ง อริยมรรค กัลยาณมิตรในฐานะทำให้อริยมรรคบริบูรณ์ กัลยาณมิตรในฐานะเป็นทั้งหมดของ พรหมจรรย์ และกัลยาณมิตรในฐานะเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม ดังต่อไปนี้

^{๘๘} สัทธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ได้แก่ ศีล ๕, ศีล ๑๐, สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น.

^{๘๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๑/๓๕.

^{๙๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๒/๓๕๘.

๑) กัลยาณมิตรในฐานะที่เป็นนิมิตแห่งอริยมรรค

ความเป็นผู้มีมิตรดี หรือบุคคลที่ได้มิตรดีนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบไว้ว่าเหมือนการขึ้นของดวงอาทิตย์จากขอบฟ้าในยามเช้าก่อนจะเห็นดวงอาทิตย์เต็มดวง สิ่งแรกที่ปรากฏขึ้นก่อนนั้นคือแสงเงินแสงทอง เป็นเหตุบอกให้รู้ได้แน่นอนว่าดวงอาทิตย์กำลังจะขึ้นมาแล้วฉับใด ในทางธรรมผู้มีกัลยาณมิตรก็เป็นบุพพนิมิตเบื้องต้นแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ ดังความปรากฏในกัลยาณมิตรสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิตฉับใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ ฉับนั้น”^{๙๑}

แม้ข้อความในตอนนี้นี้ขึ้นต้นว่า ภิกษุทั้งหลายโดยเนื้อความแล้ว คงจะไม่สงวนไว้สำหรับภิกษุโดยเฉพาะ ตรัสไว้สำหรับคนทั่วไปทุกคนที่ปฏิบัติตามมีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงธรรม หากมีกัลยาณมิตรเป็นเบื้องต้นโดยสรุปพระองค์ตรัสไว้ว่าผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก คือ เจริญสมาธิปฏิญาณอาศัย...เจริญสมาธิสังกัปปะ...เจริญสมาธิสมาธิ...เจริญสมาธิกัมมันตะ...เจริญสมาธิอาชีวะ...เจริญสมาธิวายามะ...เจริญสมาธิสติ...เจริญสมาธิสมาธิอันอาศัยวิเวก (ความสงัดแห่งกายและจิต) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับกิเลส) น้อมไปในวิสัณห์ (ความสลัดคืนในสิ่งที่เห็นว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่เที่ยง เห็นว่าสุข ในสิ่งที่เป็นทุกข์ เห็นว่าเป็นตัวตน ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน)...เจริญสมาธิปฏิญาณ...สมาธิสังกัปปะ...สมาธิสมาธิ...สมาธิกัมมันตะ...สมาธิอาชีวะ...สมาธิวายามะ...สมาธิสติและสมาธิสมาธิ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด^{๙๒}

ในพระสูตรยังมีการกล่าวถึงกัลยาณมิตรในนัยเดียวกันนี้อีกหลายตอน แต่ทั้งหมดนั้นก็เพียงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีกัลยาณมิตร และยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ยังกล่าวถึงโดยนัยของความเป็นธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมาก เพื่อการเข้าถึงอริยมรรคมืองค์ ๘ และอีกตอนที่กล่าวถึงความ เป็นเหตุให้อริยมรรคเกิดขึ้นว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร คือ กัลยาณมิตตตา ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก... ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอันแม้ว่าอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนกัลยาณมิตตตานี้ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก...อย่างนี้แล^{๙๓}

๒) กัลยาณมิตรในฐานะทำให้อริยมรรคบริบูรณ์

กัลยาณมิตรนอกจากเป็นบุพพนิมิตอย่างที่กำลังกล่าวแล้วในข้างต้น ยังเป็นผู้มีส่วนในการทำอริยมรรคให้เต็มหรือบริบูรณ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๙๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๔/๔๓.

^{๙๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๔/๕๕.

^{๙๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๔-๔๕/๔๓-๕๕.

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) นี้”^{๙๔}

ข้อความที่เหลือเหมือนกับความในเบื้องต้น พุทธพจน์อีกแห่งหนึ่ง

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ เมื่อมีกัลยาณมิตรกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๙๕}

พระพุทธองค์ทรงเห็นประโยชน์มากจากการที่มีกัลยาณมิตร เพราะกัลยาณมิตรทำให้เกิดสิ่งที่ดีงามแก่ผู้คบหาสมาคม ตลอดจนทำให้เกิดอริยมรรคมีองค์แปดประการได้ นั่นคือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความคิดชอบ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะการงานชอบ สัมมาอาชีโว มีการดำรงชีพที่ถูกต้องไม่เบียดเบียน สัมมาวายาโม ความเพียรชอบ สัมมาสติ ความระลึกชอบและสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นนั้น

๓) กัลยาณมิตรในฐานะเป็นบุพพนิมิตแห่งโพชฌงค์ ๗

พุทธพจน์ได้ตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร ในฐานะเป็นเบื้องต้นแห่งการเข้าถึงหลักธรรมโพชฌงค์ ๗ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิต ฉะนั้นใดกัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ ฉะนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการ ให้มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก ฯลฯ ๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการ ให้มากอย่างนี้แล”^{๙๖}

ในพุทธพจน์นี้เป็นที่ยืนยันความสำคัญของกัลยาณมิตร ในระดับแห่งการเจริญในองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้อันเป็นอุดมธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนาทีเดียว

๔) กัลยาณมิตรในฐานะเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์

พรหมจรรย์นี้มีความหมายหลายอย่าง หมายถึง การศึกษาพระเวทก็ได้ การบวชซึ่งละเว้นเมถุนก็ได้ การครองชีวิตที่ปราศจากเมถุนก็ได้ การประพฤติธรรมอันประเสริฐก็ได้ การครองชีวิตประเสริฐก็ได้ มรรคก็ได้ พระพุทธศาสนาก็ได้ ในที่นี้คงหมายถึง พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือจักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ การเจริญในอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือการเจริญในพระพุทธศาสนา และการได้ปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ก็คือได้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นอันว่า พรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธศาสนาการเข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้เลยก็คือกัลยาณมิตร ถึงขนาดตรัสว่า การมีกัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย

^{๙๔} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๗๗/๕๓, ๕๖/๔๕.

^{๙๕} อ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๙๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๖-๑๒๗.

“...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตร(มิตรดี)นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป...”^{๙๙}

สำหรับภิกษุผู้เป็นพระเสขะยังไม่บรรลุนิพพาน บรรณาคณาจารย์จากโยคะอันยอดเยี่ยมเราไม่พิจารณาเห็นแม้เหตุอันหนึ่งอย่างอื่น กระทำเหตุที่มี ณ ภายนอกกว่ามีอุปการะมากเหมือนความมีมิตรดีนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดีย่อมละอกุศลเสียได้ย่อมเจริญกุศลให้เกิดมี^{๑๐๐}

พุทธพจน์ที่ได้นำเสนอข้างต้น ในบรรดาพุทธพจน์ที่ยกขึ้นมาพอได้ทราบโดยสังเขป ทั้งในแง่คุณค่าสำคัญของกัลยาณมิตร ทั้งในการเป็นบุญนิมิตแห่งอริยมรรค ซึ่งเป็นดังประตูบานแรกในการเข้าวิถีทางแห่งการพ้นทุกข์ การเป็นดุจพรหมจรรย์ อันหมายถึงเป็นทั้งหมดแห่งการศึกษาในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอน จนเรียกศาสนาของพระองค์ว่าการประพฤติพรหมจรรย์ ถ้าผู้ใดบรรลุถึงธรรมสูงสุด ก็กล่าวได้ว่าอยู่จบพรหมจรรย์ และยังมีความสำคัญในการเป็นบุญนิมิตแห่งโพชฌงค์ ๗ อันหมายถึงองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ รวมถึงการเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม ความดีงาม และประโยชน์สุข เพื่อความงอกงามในกุศลธรรม และเพื่อความละไปแห่งอกุศลธรรม และทั้งหมดนี้คือพุทธพจน์ที่ชี้ชัดถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร

ผลจากการศึกษา สามารถสรุปได้ว่ากัลยาณมิตร คือ บุคคลผู้ประกอบไปด้วยคุณสมบัติ ๗ ประการ ผู้เป็นต้นแบบแห่งความดีงามทั้งในด้านกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม มีกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต เป็นผู้มีความประพฤติพร้อมแห่งการแนะนำประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยเบื้องต้นแห่งการพัฒนาชีวิตในทุกๆ ระดับ โดยมีพุทธพจน์ยืนยันอย่างหนักแน่นถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรในการตั้งอยู่ในกุศลธรรม ตลอดถึงเป็นเหตุปัจจัยแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นวิถีทางอันประเสริฐในพระพุทธศาสนา

๒.๘ กัลยาณมิตรตามทัศนะของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร ^{๑๐๑}ได้กล่าวไว้ว่า เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องได้ก็เรียกว่า กัลยาณมิตร

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า...มิตรตามภาษาที่คนเข้าใจทั่วไป หมายถึง เพื่อน เกลหรือคนที่ทำอะไรถูกใจตน ทางภาษาธรรม หมายถึง ธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ธรรมที่ทำให้พ้นทุกข์ซึ่งก็คือมรรคมีองค์แปด นอกจากนี้ท่านยังขยายคำว่า มิตร หมายถึง ผู้ที่มีความรักต่อเรา แต่ไม่ใช่รักทางกามคุณ แต่เป็นความรักอย่างบริสุทธิ์ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่กันและกัน และหมายถึงผู้ที่รักใคร่ชอบพอกัน ผู้รักใคร่คุ้นเคยกัน แล้วกระทำความดีต่อกัน เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ ทั้งทางลับและเปิดเผยโดย

^{๙๙} อ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๑๐๐} ช.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑.

^{๑๐๑} พระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ), สัมมาทิฐิตามเถรานุเถระของท่านพระสารีบุตร, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔ .

ไม่เลือกเพศ วัย ความรู้ ชาติ ศาสนา และไม่มีใครคิดร้ายต่อกัน ผู้ร่วมธุระ ผู้อยู่ในสภาพหรือลักษณะเดียวกัน เช่น เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน^{๑๐๒}

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต)^{๑๐๓} “ชวนคิดพิจารณา” ในตอนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวไว้ว่า... ได้มีคฤศณะที่ดี คือโชควิเศษในการเดินทาง คนทั่วไปจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้น ที่จะชักนำเข้าสู่ทางชีวิต ก่อนที่เราจะเข้าเดินในมรรค คือเข้าสู่ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้น ตามปกติก็ต้องมีสื่อที่ชักนำเข้ามา ความมีกัลยาณมิตรนี้แหละเป็นตัวนำที่สำคัญ เพราะว่า เมื่อมีกัลยาณมิตร มีผู้ที่ชี้แนะนำทางที่ถูกต้องแล้วก็จะทำให้บุคคลเริ่มรู้จักมีความเข้าใจหรือเห็นทางที่ถูกต้อง คือ สัมมาทิฐิ ซึ่งจะพาให้เดินไปสู่เป้าหมายได้สะดวก ถ้าไม่มีกัลยาณมิตรก็มองไม่เห็นไม่รู้แม้กระทั่งว่าทางเดินอยู่ที่ไหน ก็เลยดำเนินชีวิตผิดพลาด เหมือนวนเวียนอยู่ในป่า หลงไปหลงมา บางทีตลอดชีวิตก็ไม่ได้เข้าสู่ทางที่ถูกต้องกัลยาณมิตรนั้นเหมือนกับเป็นผู้ที่รู้ทาง เพราะเคยเดินทางนั้นมาแล้ว หรืออย่างน้อยก็เคยผ่านรู้ว่าทางอยู่ตรงไหนและจะไปอย่างไร ทำให้สามารถชี้แนะและชักนำเข้าสู่ทางได้

พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมาย มิตรและสหายไว้ว่า...เพื่อน ในภาษาไทยตรงกับคำในภาษาบาลีว่า มิตรและสหาย ทั้งสองคำมีความหมายไม่เหมือนกัน บางคนเป็นมิตรแต่ไม่ได้เป็นสหาย บางคนเป็นสหายแต่ไม่ได้เป็นมิตร ดังนั้น มิตร หมายถึง คนที่คบกันด้วยความชอบพอรักใคร่ มาจากศัพท์ว่า เมตตา ส่วนคำว่า สหาย หมายถึง มาด้วยกันไปด้วยกัน สหายเป็นลักษณะของคนร่วมทำกิจกรรม เพื่อนร่วมงานก็เรียกว่า สหาย บางคนเป็นเพื่อนร่วมงานกันเช่นเป็นเจ้านายเป็นลูกน้องแต่ไม่ได้เป็นมิตรกัน พวกเขาเป็นสหายด้วยความจำใจ คอยแต่คิดว่าเมื่อไรอีกฝ่ายหนึ่งจะไปเสียที ไม่มีความเป็นมิตรเพราะขาดน้ำใจที่ดีต่อกัน ฉะนั้น สหายจึงอาจจะไม่ใช่มิตร บางคนเป็นมิตรชอบพอกันแต่ต้องอยู่ไกลไม่อาจจะทำกิจกรรมร่วมกันจึงไม่ได้เป็นสหาย^{๑๐๔}

ว.วชิรเมธี^{๑๐๕} (**พระมหาวิชัย วชิรเมธี**) “ธรรมะเกร็ดแก้ว” ตอนหนึ่งท่านได้กล่าวเปรียบความเสียสละของผู้เป็นกัลยาณมิตรไว้ว่า เหมือนก้อนอิฐ หิน กรวด หวาย แม้กระทั่งนั่งร้านที่อยู่เบื้องหลังศาสนาสถานอันศักดิ์สิทธิ์อลังการ หรือสิ่งก่อสร้างที่วิจิตรงดงาม บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ก็เช่นกัน หากสิ้นไร้ซึ่งผู้เสียสละอยู่เบื้องหลังคอยส่งกำลังใจ เสนอความคิด อุทิศตนเป็นดังอิฐก้อนแรกให้ย่างเหยียบไหนเลยจะขึ้นสู่หอคอยแห่งเกียรติยศได้อย่างตระหง่าน ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานับที่กได้ว่า พระสารีบุตรผู้ทรงสมณะฐานันดรเป็นดังพระธรรมเสนาบดีแห่งกองทัพธรรม ยามจะพักผ่อนจำวัด ท่านมักหันหัวนอนไปทางทิศที่ทราบข่าวว่าอาจารย์ของท่านพำนักอยู่ ก่อนทอดกายลงสำเร็จสหัสยาสน์อย่างสงบงาม ท่านจะบรรจงกราบค่านับลงกับหมอนสามครั้ง ทำอยู่เช่นนี้เป็นปกตินิสัย

^{๑๐๒} มหาทองพูน สติสมปนโน (เสื่อเขียว), “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑.

^{๑๐๓} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), **ชวนคิด พินิจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔).

^{๑๐๔} พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **เพื่อน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒-๓.

^{๑๐๕} พระมหาวิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), **ธรรมะเกร็ดแก้ว**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒.

พระภิกษุสงฆ์ต่างกังขาไม่เข้าใจว่าพระอรหันต์โยทำอะไรดูเหมือนมีความยึดติด มีการไหว้ทิศก่อนจำวัด แต่พอได้ฟังท่านแถลงถึงเหตุผลว่าไม่ได้ยึดติดในวัตรปฏิบัติอะไร หากแต่ที่กระทำเช่นนั้นเพราะรำลึกถึงคุณูปการของอาจารย์คนแรก ถ้าไม่ได้อาจารย์ชี้แนะวันนั้นคงจะมีวันนี้ไม่ได้

มุกดา บุญทศ^{๑๐๖} ได้เรียบเรียง “พุทธธรรมนำสุข” มีตอนหนึ่งที่ผู้เรียบเรียงได้กล่าวถึงกัลยาณมิตรว่า...กัลยาณมิตร คือ เพื่อนที่ดี มีความปรารถนาดีต่อกัน มีเมตตาริจิตต่อกัน เป็นบุคคลที่ช่วยชี้แนะแนวทาง ตลอดจนแนะนำสั่งสอน ชักนำให้เราดำเนินชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ให้ประสบผลดีมีความสุข มีความเจริญก้าวหน้า แม้จะต่างวัย ต่างฐานะ ต่างอาชีพก็ตาม ใครมีกัลยาณมิตร มีมิตรแท้ ประดุจมีเพชรเม็ดงาม มีเพชรน้ำหนึ่งอยู่ในมือ ต้องรักษากัลยาณมิตรคนนั้นไว้ให้ดี อย่าให้หลุดมือเราไปได้ หากท่านไม่รักษาไว้ มิตรเทียมจะเข้ามาแทนที่

สมโพธิ ผลเต็ม ได้กล่าวไว้ในวารสารพุทธธรรมว่า กัลยาณมิตร คือ มิตรที่ดีงามทำให้เจริญแก่บุคคลผู้คบหา ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยความมีศีล กำจัดทุกข์นำประโยชน์เกื้อกูลมาให้กับเพื่อนและคนอื่น ดังรูปวิเคราะห์ว่า บุคคลใดเป็นมิตรมีอุปการะช่วยเหลือโดยอาการทุกอย่าง บุคคลนั้นชื่อว่ากัลยาณมิตร อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กัลยาณมิตร ได้แก่ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณคือศีล เป็นต้นผู้กำจัดความชั่วร้าย เป็นผู้ส่งเสริมประโยชน์ คุณความดีหรือคุณธรรมต่างๆ ที่บุคคลมีและแสดงต่อผู้อื่นเป็นผู้มีปัญหา มีความสามารถ มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือทำให้เกิดความดี ให้เกิดความรู้ ให้เกิดความสุข ความสุขแก่ผู้อื่น^{๑๐๗}

สมน อมรวิวัฒน์ ได้นำกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการมาประยุกต์เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งสามารถใช้ได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับการศึกษาปฐมวัย ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา กระบวนการสอนพื้นฐานนี้เรียกว่า กระบวนการกัลยาณมิตร เน้นวิธีการเรียนรู้ที่ครู นักเรียน เพื่อนนักเรียน พ่อแม่ เพื่อนบ้าน ผู้ใหญ่ในชุมชนต่างก็มีจิตเมตตาต่อกันและกัน พร้อมทั้งจะทำงานร่วมกันตามบทบาทหน้าที่ของตน และพร้อมตั้งใจช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหา^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลที่มีความพร้อมทั้งคุณธรรม ความดีงาม เป็นผู้ห่างไกลจากสิ่งอันเป็นข้าศึกในการพัฒนาศักยภาพชีวิต และตั้งตนอยู่อย่างเหมาะสมแห่งการเคารพ รวมทั้งยังเป็นผู้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข และคุณธรรมความดีงามต่างๆ ให้แก่บุคคลรอบข้างด้วยความเข้าใจจนเป็นแรงเหนี่ยวนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาไปสู่ประโยชน์ และความสุขในระดับต่างๆโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลส่งเสริมการพัฒนาชีวิตก็เป็นดังกัลยาณมิตรด้วยเช่นกัน

สำหรับประเภทของกัลยาณมิตรนั้น ไม่ได้มีการแบ่งประเภทอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงแบ่งตามประเภทของมิตรในสังคาลสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกมิตรไว้ ๒ ประเภท คือ มิตรเทียมกับมิตร

^{๑๐๖} มุกดา บุญทศ, พุทธธรรมนำสุข, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

^{๑๐๗} สมโพธิ ผลเต็ม, “กัลยาณมิตรตา”, วารสารพุทธธรรม, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๒๗๕ (สิงหาคม ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

^{๑๐๘} สมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์: ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

แท้ และอีกแห่งหนึ่งในซัคควิสาณสูตรตนิทเทส ทรงจำแนกไว้มี ๒ ประเภทเช่นกัน คือ อาคาริกมิตร (มิตรครองเรือน) และอนาคาริกมิตร (มิตรไม่ครองเรือน) ในมิตร ๒ ประเภท คือมิตรเทียมกับมิตรแท้ นั้น เพื่อให้เป็นข้อสังเกตประเภทของมิตร พระพุทธเจ้าทรงจำแนกประเภทของมิตรเทียมและมิตรแท้

ลักษณะของกัลยาณมิตรอย่างเลิศที่ควรย้ามี ๒ ประการ คือ ความเป็นผู้กระทำได้จริงในสิ่งที่สอนแก่ผู้อื่น หรือได้บรรลุสำเร็จด้วยตนเองแล้วจึงสอนเรื่องนั้นแก่ผู้อื่น ดังพุทธพจน์ ที่พระพุทธองค์ตรัสในอิตตวรรคว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง” และ “บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึกผู้อื่น เพราะตนนั้นแหละฝึกได้ยากยิ่ง” และด้านคุณค่าหรือประโยชน์ที่สำคัญด้านหนึ่งของความมีกัลยาณมิตร ก็คือการช่วยสร้างความมั่นใจ ปฏิบัติและทำได้จริง บรรลุได้จริง และทำได้สำเร็จ แล้วได้รับผลดีจริง กัลยาณมิตรมีความรู้ความเข้าใจมีประสบการณ์ในสิ่งที่ปฏิบัตินั้นดีกว่า จึงสามารถช่วยชี้แนะ บอกแนวหรือวิธีการที่ทำให้การปฏิบัติง่ายขึ้น กัลยาณมิตรที่ได้บรรลุผลการปฏิบัติด้วยตนเอง ย่อมอำนวยการคุณค่าหรือประโยชน์ ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดศรัทธา มีกำลังใจแรงกล้า ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สมบูรณ์ของกัลยาณมิตร

หน้าที่ของกัลยาณมิตรในฐานะเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนการทำหน้าที่ผู้ที่สร้างเสริมศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส จนนำไปสู่การน้อมฟัง และพิจารณาตามอย่างแยบคาย เป้าหมายหลักจริงๆ ในบทบาทนี้คือ สร้างเสริมปัญญาให้กับผู้ที่เข้ามาคบหา และชักนำด้วยข้อมูลที่ถูกต้องอันจะเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาและสัมมาทิฐิ แต่ต้องมีโยนิโสมนสิการคอยกำกับ จึงจะสามารถรู้แยกแยะและคัดสรรเฉพาะปรโตโสสะฝ่ายดีได้ ปรโตโสสะที่ปราศจากโยนิโสมนสิการจะนำไปให้เกิดความมกมาย หูเบา เชื่อง่าย ไร้เหตุผลและมิฉนาทิฐิได้ง่าย

กัลยาณมิตร เปรียบได้ดั่งมัคคุเทศก์ ซึ่งในการเดินทาง คนทั่วไปจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้นในการชักนำเข้าสู่ทางชีวิตที่เที่ยงาม การไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้น ก็ต้องอาศัยความมีกัลยาณมิตรเป็นสำคัญ เพราะว่าเมื่อมีกัลยาณมิตร มีผู้ที่ชี้แนะนำทางที่ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้บุคคลเริ่มรู้จัก เริ่มมีความเข้าใจหรือความเห็นทางที่ถูกต้อง นั่นก็คือสัมมาทิฐิ ซึ่งจะช่วยให้เดินทางไปได้ถ้าไม่มีกัลยาณมิตร ก็มองไม่เห็น ไม่รู้แม้กระทั่งว่าทางเดินอยู่ที่ไหน ทำให้ดำเนินชีวิตผิดพลาดได้ เหมือนนวนเวียนอยู่ในป่าหลงไปหลงมา บางทีตลอดชีวิตก็ไม่ได้เข้าสู่ทางที่ถูกต้อง กัลยาณมิตรนั้นเหมือนกับเป็นผู้ที่รู้ทาง เพราะเคยเดินทางนั้นมาแล้ว หรืออย่างน้อยก็ได้เคยผ่าน ทำให้ได้รู้ว่าทางอยู่ตรงไหน สามารถไปชี้แนะและชักนำเข้าสู่ทางได้ ดังนั้น กัลยาณมิตร นี้จึงสำคัญมาก

ความสำคัญของกัลยาณมิตร ทั้งในการเป็นบุญนิมิตแห่งอริยมรรค เปรียบดังประตูบานแรกในการเข้าวิถีทางแห่งการพ้นทุกข์ การเป็นดุจพรหมจรรย์ อันหมายถึงเป็นทั้งหมดแห่งการศึกษาในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอน จนเรียกศาสนาของพระองค์ว่าการประพาสพรหมจรรย์ ถ้าผู้ใดบรรลุถึงธรรมสูงสุด ก็กล่าวได้ว่าอยู่จบพรหมจรรย์ และยังมีความสำคัญในการเป็นบุญนิมิตแห่งโพชฌงค์ ๗ อันหมายถึงองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ รวมถึงการเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม ความดีงาม และประโยชน์สุขเพื่อความงอกงามในกุศลธรรม และเพื่อความละไปแห่งอกุศลธรรม และทั้งหมดนี้คือพุทธพจน์ที่ชี้ชัดถึงความสำคัญของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร คือ ผู้เป็นต้นแบบแห่งความดีงามทั้งในด้านกายกรรม วาจกรรมและมโนกรรม มีกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริตเป็นผู้มีคุณสมบัติพร้อมแห่งการแนะนำประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น

กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยเบื้องต้นแห่งการพัฒนาชีวิตในทุกๆ ระดับ โดยมีพุทธพจน์ยืนยันอย่างหนักแน่นถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรในการตั้งอยู่ในกุศลธรรม ตลอดถึงเป็นเหตุปัจจัยแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นวิถีทางอันประเสริฐในพุทธศาสนา

สรุปสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ ๔ หมายถึง หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ ผูกใจคน เหมือนรถม้าที่แล่นไปได้เพราะมีลิ่มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่างๆ ของรถม้าเข้าด้วยกัน คนในสังคมก็เช่นเดียวกัน หลักสังคหวัตถุ ๔ ทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน องค์ประกอบของสังคหวัตถุ ๔ คือ ๑) ทาน การให้ การเสียสละ เอื้อเฟื้อแบ่งปัน เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น เป็นการให้ที่ประกอบด้วยเจนาที่ดี เช่นการให้ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต ๒) ปิยวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน พูดความจริงใจ พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ พูดแต่คำที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่พูดคำหยาบ ซึ่งการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจานั้นจะต้องพูดโดยยึดเกณฑ์คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ส่วนประโยชน์ของสังคหวัตถุ ๔ คือ ๑) ทาน มีประโยชน์ ๓ ระดับคือ ประโยชน์ระดับต้น คือ ประโยชน์ที่จะได้รับในชาตินี้ เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง สุขภาพอนามัย ความมีศิลปวิทยา ยศฐาบรรดาศักดิ์ ญาติมิตรสหายและความผาสุกอย่างอื่นที่มนุษย์พึงได้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ประโยชน์ระดับกลาง เป็นประโยชน์ในด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว เป็นจุดหมายที่เน้นเรื่องของจิตใจ เป็นการพัฒนาจิตใจเพื่อไปสู่ระดับที่สูงขึ้น และประโยชน์ขั้นสูงสุด คือประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นกระบวนการพัฒนาตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ที่หมายถึงความรู้ในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล ๒) ปิยวาจา คือคำที่ไพเราะอ่อนหวานพูดในสิ่งที่ประกอบด้วยคุณประโยชน์ พูดด้วยจิตเมตตา ก่อนที่จะพูดจึงต้องคิดว่าจะพูดอะไร พูดกับใคร พูดไปทำไม พูดไปแล้วเขาจะได้รับประโยชน์อะไรบ้าง และที่สำคัญประเภทของถ้อยคำที่พูดด้วยความรัก เป็นความจริง ตามประสาทสัมผัสของตน คือ พูดตามที่ตนได้เห็นได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้มา เมื่อเห็นว่ามีประโยชน์แก่ผู้ฟังก็พูดเรื่องนั้นให้ฟัง เป็นคำสร้างสามัคคี คือ เรื่องที่นำมาพูดจะต้องมีลักษณะประสานสามัคคี ส่งเสริมความสามัคคี และกระชับสามัคคีตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล เป็นถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน คือ ฟังแล้วสบายหู สบายใจ สุขใจ ปลื้มใจ เพราะได้ฟังถ้อยคำที่สะท้อนจากใจอันประกอบด้วยความรัก ความเมตตาจากผู้พูด เป็นคำที่มีสารประโยชน์ คือ เป็นคำพูดที่เกิดจากการตั้งคำถามดังกล่าว ดังนั้น การพูดในลักษณะนี้จึงต้องดูว่า เรื่องนั้นเป็นเรื่องจริงไหม เป็นเรื่องดีไหม เป็นธรรมไหม ถึงเวลาที่ควรพูดเรื่องนั้นหรือไม่ พูดไปแล้วเขาสามารถได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ บางครั้งแม้คนฟังจะไม่ชอบใจ แต่เมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์ทรงสอนให้รู้กาลที่จะพูดเรื่องนั้น ๓) อัตถจริยา การประพฤติที่อำนวยความสะดวกความสุขให้แก่คนอื่นได้โดยที่สุด แม้แต่การงดเว้นไม่กระทำในลักษณะเป็นการหักรานทำลายผลประโยชน์ที่คนอื่นควรจะได้ หรือได้แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อกล่าวโดยสรุปตามสถานะของคนแต่ละคนแล้ว ขอบข่ายของการทำประโยชน์ คือ พยายามไม่ทำสิ่งที่เป็นอันตรายต่อต้นสังกัดของตน โดยพยายามทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ไม่ทำตนให้เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม แต่

พยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ในฐานะที่ตนเป็น ซึ่งการเป็นของแต่ละคนนั้นไปสัมพันธ์กับชั้นยศ ตำแหน่ง กาล สถานที่ เป็นต้น ซึ่งต้องปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน ภาระหน้าที่ กาล สถานที่นั้นๆ ตามสมควรแก่จุดที่ตนเข้าไปสัมพันธ์อยู่ในขณะนั้นๆ ๔) สมานัตตตา คือการวางตัวอย่างเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวให้ถูกต้องตามกาลเทศะไม่ใช่ว่าตัวเองได้ดิบได้ดีก็ลืมเพื่อนพ้องน้องพี่ ญาติสนิทมิตรสหายที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลเรา คือ การวางตัวในสถานะ เช่น การวางตัวในครอบครัว การวางตัวในสังคม เป็นต้น การประพฤติตนอยู่ในความเสมอภาค เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบเพื่อนสนิทมิตรสหาย ไม่ข่มน้อง ไม่พ้องนาย ไม่ขายเพื่อน เป็นต้น

ส่วนหลักกัลยาณมิตรที่สนับสนุนสังคหวัตถุ ๔ เป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ ๑) ปิโย แปลว่า กัลยาณมิตรนั้น เป็นผู้น่ารัก หรือเป็นที่รัก หมายความว่าท่านประกอบด้วยเมตตา ทำให้ผู้ที่เข้าไปหานั่งใกล้รู้สึกว่ามีเพื่อน ทำให้เกิดความชุ่มฉ่ำใจ ไม่อ้างว้างว่าเหว กัลยาณมิตรที่ดีจะทำให้เกิดรู้สึกอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ทำให้พระสาวกมีความสดชื่น มีความอบอุ่นใจ มีความสบายใจ ท่านมีเมตตา ท่านมีลักษณะเป็นปิโย ก็จะมีรู้สึกสบายใจ ชุ่มฉ่ำใจเหมือนมีเพื่อนดูแลอยู่ตลอดเวลา ๒) ครุ เป็นที่เคารพ มีความหนักแน่น เป็นบุคคลที่อุดมด้วยปัญญาทั้งทางโลก และทางธรรมอย่างพร้อมมูล จนกระทั่งตระหนักและซาบซึ้งได้ดีว่า อะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรอะไรไม่ควร อะไรเป็นบุญอะไรเป็นบาป แล้วดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ที่เป็นบุญเป็นกุศลอย่างมั่นคงแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวต่อความยั่วยวนของสิ่งแวดล้อมที่ทำให้จิตใจตกต่ำเป็นคนรักความยุติธรรมเป็นที่สุด ไม่ว่าต่อหน้าอย่างไรลับหลังต้องอย่างนั้น มีความเมตตากรุณาอยู่เป็นนิจกับทุกคนที่เกี่ยวข้อง คุณสมบัตินี้จะหลอมให้กัลยาณมิตรเป็นที่น่าเคารพของชนทั้งปวง ๓) ภาวนีโย แปลว่า เป็นที่เจริญใจ เป็นแบบอย่างให้เราได้ เราได้ครูอาจารย์เราได้ผู้ที่ท่านมีคุณธรรม มีความประพฤติดีงาม เราก็เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า จรรโลงใจ มีกำลังใจเห็นแบบอย่าง อยากจะทำตาม ก็ทำให้มีความก้าวหน้าในชีวิต ๔) นอกจากจะให้เกิดความรู้สึกอยู่ในใจแล้วยังออกมาเป็นรูปธรรมด้วย คือวตฺตา จ เป็นผู้สามารถว่ากล่าวตักเตือน เป็นนักพูด คือเป็นผู้ฉลาดในการใช้ถ้อยคำ นำรับฟัง มีเหตุผล มีหลักการ พูดถูกจังหวะ การพูดนี้เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรประสบความสำเร็จในการชักนำบุคคลผู้หลงผิด ท้อแท้หมดกำลังใจ หมดความยินดีในการทำหน้าที่ให้กลับมีความเห็นถูก มีกำลังใจ เกิดความยินดีที่จะทำหน้าที่นั้นต่อ ๕) วจนฺกุโฆ โบกกล่าวแล้วบางที่ยังไม่ชัดเจน ยังสงสัยอยู่เข้าไปซักถามเป็นผู้อดต่อ ถ้อยคำสูง ๆ ต่ำ ๆ ได้ คือ บุคคลผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรนั้นถึงเวลาจะว่ากล่าวสอนจำต้องว่ากล่าวสอนแนะนำ การว่ากล่าวสอน แนะนำนั้น แม้จะเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เช่น การพูดเรื่องศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา สำหรับผู้เป็นมิชฌาทีฐ ผู้ไม่มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจ จึงแสดงออกมาในรูปแบบของการใช้ถ้อยคำที่หยาบคาย ต่อต้านตีเถียน สำหรับผู้เป็นสัมมาทีฐย่อมชอบใจแสดงออกมาในรูปแบบของการสรรเสริญยกย่องแสดงความพอใจเมื่อธรรมดาเป็นเช่นนี้ ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรจะต้องรู้เท่าทัน อดทนได้ ทั้งถ้อยคำที่ไม่น่าปรารถนา และถ้อยคำที่น่าพอใจ คือไม่ยินดียินร้ายจนเกินไป การอดทนต่อถ้อยคำที่ไม่น่ายินดีก็เรียกว่ายากยิ่งแล้ว สิ่งที่ยากยิ่งกว่าคือ การอดทนต่อสิ่งที่ยานินดี นี่เป็นอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ สำหรับบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ผู้อดทนต่อถ้อยคำหรือเสียงนี้ ฉะนั้น บัณฑิตหรือผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องฝึกจิตของตนไม่ให้เอนเอียง คือไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือนต่อโลกธรรม ๘ ด้วยอำนาจความยินดีหรือยินร้าย ๖) คมภีรญฺจ ถ้า กตฺตา เป็นผู้ที่ถูกกล่าวถ้อยคำหรือเรื่องที่ลึกลงได้ คำกล่าวสอนธรรมดาสามัญก็เป็นความดีของกัลยาณมิตรอยู่

ทั่วไปแล้ว แต่กัลยาณมิตรที่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะช่วยลูกศิษย์ได้อย่างแท้จริงก็คือ ผู้ที่สามารถนำให้เข้าถึงสิ่งที่ลึกซึ้งให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๗) ข้อสุดท้าย นอกจากจะช่วยแนะนำในทางที่ดีให้ความรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึกในทางที่ดีงามและปฏิบัติถูกต้องแล้ว อีกด้านหนึ่งก็มีกรอบในทางที่ไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นคือ โน จุลฐาเน นโยชเย แปลว่าไม่ชักจูงในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือในทางที่เสียหาย คือป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ ทำให้เกิดความรู้สึกสบายใจ ปลอดภัย โปรงปลอดภัยขึ้นมาว่า จะไม่ทำให้เกิดความเสียหาย และเฉออกไปผิดทาง ชักชวนให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็นสุข ผู้ต้องการประโยชน์จากการได้คบหามิตร พระพุทธองค์ตรัสว่าควรคบผู้มีคุณสมบัติตามที่กล่าวมา แม้จะถูกขับไล่ก็ควรเข้าไปหา